Conceptul lovinescian de „intelectualizare" a literaturii față cu ipoteza postbelică a țăranului „intelectualizat"

Teodora DUMITRU

Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu" al Academiei Române
G. Călinescu Institute of Literary History and Theory of the Romanian Academy
Personal e-mail: teodoralilianadumitru@gmail.com

Lovinescu's Concept of Literature "Intellectualization" Against the Post-War Hypothesis of the "Intellectualized" Peasant

Abstract: In this essay I investigate the multiple and ambiguous ways in which the Romanian critic Eugen Lovinescu instrumentalized one hundred years ago the concept of „intellectualization" regarding the process of Romanian literature evolution towards modernity, a process associated with abandoning its rural roots in order to become thematically more urbane oriented. I also investigate the polemical echoes of Lovinescu's action during the Interwar period and after, especially during the Communist era (1948-89), when his texts and thesis were largely deformed in order to both subvert and accommodate the Communist regime agenda towards peasant and rural literature.
Keywords: poetry, literature, intellectualism intellectualization, intellectual proletariat, capitalism, peasantry.

Citation suggestion: Dumitru, Teodora. "Conceptul lovinescian de 'intelectualizare' a literaturii față cu ipoteza postbelică a țăranului 'intelectualizat'". *Transilvania*, no. 2 (2021): 31-50. https://doi.org/10.51391/trva.2021.02.04.

Voi urmări în studiul de față instrumentarea conceptului de „intelectualizare" în trei articole ale lui Lovinescu din deceniul 1910-1920 – „Criza actuală a literaturii noastre" (1911), „Intelectualizarea literaturii" (1912) și „L. Rebreanu" (1920; 1921) –, precum și ecourile proiectului său de „intelectualizare" a literaturii în perioada interbelică, prin vocile unor adversari ai „intelectualizării" de sursă lovinesciană, ca G. Călinescu și neo-spiritualiștii inspirați de școala lui Nae Ionescu. Voi chestiona, de asemenea, evoluția postbelică a conceptului, investigând în ce măsură modul în care este exploatat conceptul de „intelectualizare" după al Doilea Război Mondial (îndeosebi relativ la ipoteza și ipostaza „intelectualizării" țăranului în literatura română postbelică scrisă în perioada comunistă, dar și cum sunt percepute acestea în critica literară de după 1989) e convergent cu modul lovinescian al instrumentării acestui concept.

„Intelectualizarea" literaturii – proprietate a urbanului educat

Articolele „Criza actuală a literaturii noastre" și „Intelectualizarea literaturii" confirmă pozițiile mai vechi ale lui Lovinescu în proiectul eradicării monopolului „țărănist" din literatura română.

Așa cum anterior se arătase deranjat nu de literatura țărănească în sine, ci de excesul de „țărănism"[1] într-o țară și o literatură aflată în curs de modernizare, în „Criza

actuală a literaturii noastre" el atacă „*exclusivitatea*" acestui tip de literatură, pornind de la premisa necesității egalizării șanselor tuturor claselor sociale de a fi exprimate/ a se exprima în literatura națională: „Astfel trebuie pusă problema: nu pe îndreptățirea literaturii *țărănești* [...], ci pe *exclusivitatea* ei. Îndreptățirea, firește, nu i se poate tăgădui. Toate clasele sociale sunt interesante literaricește. E numai o chestiune de măsură"[2]. Sunt poziții indisolubil legate de tema „intelectualizării" literaturii, care va deveni la Lovinescu – dintr-o aparent simplă meditație asupra posibilității „intelectualizării" literaturii (și îndeosebi a poeziei), așa cum arată luările lui de poziție din primele două decenii ale secolului XX – o prioritate de prim rang, o urgență chiar, a ideologului sincronist din anii 1920.

Premisele egalitariste agreate în fragmentul citat nu sunt însă și universaliste: egalitarism sau „măsură", *i.e.* proporționalitate, înseamnă, în acest context, asigurarea dreptului fiecăruia de a se exprima, nu datoria tuturor de a adera la aceleași valori sau de a se bucura de acestea. Egalitarismul înseamnă, practic, pentru Lovinescu, dreptul la diferență, la disociere, la separare, la „idealuri" specializate după clasă sau categorie, iar clasa/ categoria rurală exprimă – nu ezită el să afirme – o literatură a sentimentelor „primitive", chiar a „golului sufletesc": „O bună parte a publicului [...] are totuși, un *alt ideal* de literatură decât cel pe care par a-l avea mulți dintre scriitorii noștri de acum. Acest *alt ideal* e și al meu. Literatura noastră de astăzi e lipsită de *idei*. Prin întocmire, ea are toate însușirile *primitivității* [...]. Literatura noastră trebuie *intelectualizată*. Aici e scăparea ei. [...] Nu putem asculta mereu poveștile lui moș Gheorghe, ce pufăie din lulea, în lumina scăzută a amurgului [...]. Nu putem face singura noastră hrană sufletească din această literatură ce abia se încheagă la câteva rudimente de sentimente omenești, luate în vădirea lor cea mai primitivă. Până când acești unchiași vorbăreți, aceste mătușe limbute, aceste «duduce» romanțioase, acești boieri ce-și plimbă golul lor sufletesc de ici până acolo, sorbind din ceașca de cafea și trăgând din lulea, pentru a scoate o vorbă zadarnică din mijlocul rotocoalelor de fum? Literatura țărănistă e un gen literar, dar nu e singurul [*subl. autorului*]"[3]. Trebuie remarcată aici includerea în „literatura țărănistă" și a subiectului vechii aristocrații (boierii, boiernașii). Lovinescu nu pare să aibă nici o rezervă când unifică (ori preia perspectiva unificată livrată de alți ideologi) sub aceeași umbrelă clasele non-burgheze, spre care ar manifesta afinitate literatura preferată de doctrinele populiste. Această aliere ori comasare surprinzătoare a claselor non-burgheze creează polul împotriva căruia simte că trebuie să lupte Lovinescu. Sunt tocmai clasele care ilustrează sistemul de relații ale „vechiului regim" feudal autohton (mai precis, dialectica lor intrată în adormire), regim pe care l-ar (re)aduce în scenă literatura „țărănistă" sau „țărănizată", unde țărănimea e imaginată *alături*, nu *împotriva* vechilor boieri/ boiernași, toți fiind reprezentați, într-un fel sau altul, în această literatură ca victime ale avansului burgheziei. Sunt, în fine, clasele ce însumează, din perspectiva liberalului Lovinescu, diviziile eminamente conservatoare – deci egal de retrograde – ale societății

Sociograma intrată în raza revendicărilor sămănătoristo-poporaniste, spre care școala lui Iorga sau Ibrăileanu dorea să atragă (cu obiective diferite însă) atenția – anume „clasele de jos" și clasele vechiului regim (boierii „ruginiți", intelectualitatea rurală și peri-urbană), periferia urbană (mahalaua) – în fine, „viața necăjită", dar și imorală sau a-morală, în mare parte recognoscibilă, de pildă, în prozele lui Mihail Sadoveanu, e luată la bani mărunți de Lovinescu, cu un ton tolerant, dar nu mai puțin ridiculizant: „Această credință nu știrbește deloc dragostea pentru clasele de jos, mila pentru suferințele lor, interesul sub raportul economic și politic pentru ceea ce ne-am obicinuit să numim *talpa țării*... Dar literatura unei țări nu trebuie să se mărginească aici. Ea trebuie să mai răsfrângă și alte bătăi de inimă, alte gânduri mai înalte, alte griji, alte năzuințe, alte speculații intelectuale și sufletești, alte nuanțe, alte subtilități de simțire. Fără a cădea în rafinare, în ceea ce unii se grăbesc a numi *decadență*, pentru a scăpa de urmele remuşcării, literatura unei ţări civilizate nu se poate ţărmuri pentru totdeauna în întâmplările lui Cozma Răcoare, în poveştile mucegăite ale lui moş Gheorghe sau ale lui cuconu Andrieş [...]. Cum, în țara asta nu sunt decât popi bețivi, funcționari stricați, vornicei haini, rândași pribegi, ce se îndrăgesc de stăpâna casei, cobzari amoroși, boieri ruginiți, pleava mahalalelor de la orașe, și viața necăjită, îndreptată (în chip firesc de altminteri) cu toată încordarea *numai* spre un bun material, spre o bucată de pâine mai albă, cum e (și nu putea fi altfel) viața satelor noastre, ca și a tuturor satelor din lume?"[4]. În altă parte, criticul va fi mai laconic, dar mai răzbătător: „Literatura sămănătoristă e lipsită de *idei*; are stigmatul primitivității"[5]. Nu e lipsită de temei, în acest caz, concluzia că „intelectualizarea" literaturii e pentru Lovinescu o proprietate sau o posibilitate a urbanului educat. Lovinescu pare să refuze din principiu aici filtrarea esteticului/ literarului prin etic, adică o literatură care reflectă în primul rând „dragostea" și „mila" pentru anumite clase sociale sau pentru orice altă entitate demografică. Eticul, lasă el să se înțeleagă, nu constituie un criteriu pentru edificarea unui tip de literatură. Însă antinomiile pe care se bazează discursul său în continuare nu sunt decât constructe implicit eticizante și simili-clasiste, unde se distinge între un „jos" indezirabil și un „înalt" dezirabil, între „spirit" și „materie", sub presupoziția că opțiunea între „jos" și „înalt" trebuie să fie una inerent în favoarea „înaltului"[6]. Dacă „mila" pentru clasele de jos nu poate constitui un principiu director pentru producerea și receptarea artei, promovarea „spiritului" în dauna materiei și a „înaltului" în dauna „josului" are, în schimb, titlu de axiomă, de la Platon și chiar de la Biblie citire: criticul, sugerează

Lovinescu, e dator să aleagă „înaltul”, să nu se lase confiscat de lumea de „jos”, care, oricât de demnă de „milă”, este totuși o lume coruptă, promiscuă, vicioasă („popi bețivi”, „funcționari stricați”, „vornicei haini” etc.), fiindcă lumea *materială* este, în fond, un spațiu al păcatului, al greșelii, al imperfecțiunii.

Aparent, Lovinescu se face aici ecoul unor clișee milenare din care s-au nutrit teologia și filozofia deopotrivă. Totuși, miza lui e una cât se poate de terestră. Antinomia între „jos” și „înalt” este, în cazul lui, o simplă eufemizare a unei antinomii sociologice, aceea dintre *rural* și *urban*. Antinomia care opune partitura materialului corupt coruptibil („fizic”, „material”, „talpă”, în altă parte „pântece”) partiturii „spiritualului” incoruptibil și neperisabil („inimă”, „intelectual”, „subtilități de simțire” sau „palide frunți”, cum va spune mai jos) reflectă antinomia dintre subiectul *non-intelectual* și subiectul *intelectual*, convertibilă fără probleme, pentru Lovinescu, în antinomia *rural vs. urban*. Nu atât conceptul de „spiritual” îl interesează însă aici realmente pe critic, cât acela de „intelectual”, fiindcă spiritualul, i s-ar fi putut reproșa, nu poate fi considerat un apanaj exclusiv sau eminent al unei anume clase sociale (Lovinescu nu riscă să afirme că țăranul nu are viață spirituală și o cultură care să o reflecte, în pofida disprețului pe care nu va întârzia să și-l deconspire în direcția „științei folclorului” și a cercetătorilor de „scoarțe oltenești”). Prin urmare, nu „spiritualul” și un proces de „*spiritualizare*” a literaturii îl interesează pe el efectiv, cât un proiect mai specializat și cu o bază sociologică mai restrânsă: conceptul de „intelectual” și un proces de „*intelectualizare*”, care poate fi mai eficient suprapus urbanului, indiferent de stratificarea și substratificarea socială inerentă și acestui mediu. Spre deosebire de rural însă, care, inclusiv prin elitele sale (preoți, funcționari, învățători), nu are cu adevărat acces la „intelectualizare”, *urbanul, chiar prin straturile inferioare care îl reprezintă* („proletariatul intelectual” – va explicita mai jos Lovinescu), *e singurul apt să constituie o elită cu adevărat intelectuală și o intelectualitate de elită*. Ruralul și peri-urbanul („pleava mahalalelor de la orașe”) rămân, în schimb, spații ale condiției joase, corupte, în principiu ne-„intelectualizabile”. Mai mult decât atât: Lovinescu nu schițează aici nici o posibilitate a emancipării, a evoluției: condiția „joasă” a ruralului și a peri-urbanului apare ca indepasabilă și universală (trans-națională), fixată pentru totdeauna și în orice spațiu georgrafic ca atare. „[*N*]*u putea fi altfel*”, afirmă el cu dispreț abia reținut, când constată că toată dinamica („încordarea”) claselor de jos se reduce la travaliul obținerii de bunuri materiale esențiale („pâine mai albă”), fiindcă aceasta e „viața tuturor satelor din lume”. În lumina acestei concluzii, orice filozofie a emancipării condiției ruralului – românesc și de aiurea – apare ca utopică, zadarnică, neinformată (sunt vizate aici îndeosebi eforturile poporanismului de a imagina un destin mai bun țărănimii identificate cu „naționalul”).

Care e însă sociograma acestei „intelectualizări” (chiar intelectualități) inerent urbane pe care o dorește Lovinescu mai profitabil și mai consistent reprezentată în literatura română a începutului de secol XX?

Literatura dezirată de Lovinescu este, în linii mari, o literatură a „*Intelligenz*”-iei teoretizate de Karl Kautsky la finele secolului XIX[7], o literatură care să reflecte nu lumea lucrătorilor cu brațele, ci universul de preocupări al filozofilor, al istoricilor, dar și al oamenilor de știință (naturaliștilor) și al artiștilor/ poeților, adică al prestatorilor de muncă ne-materială, dar care se profilează ca o categorie (clasă/ sub-clasă) distinctă în diagrama sociologică a secolului XIX: „Cum, pe lângă aceste revărsări ale vieții fizice, nu se mai află nimic altceva în țara noastră? Nu se află oare și *palide frunți* aplecate la lumina lămpii pe foi îngălbenite de vreme? Nu mai sunt *cercetători ai tainelor firii sau ai trecutului istoric, ochi pironiți pe firul de iarbă ce crește, degete ce lunecă pe clapele naturii divine, inimi ce bat pentru idealurile albe ale poeților*? Cum, gama noastră sufletească se țărmurește la cele câteva sentimente primordiale luate în vădirea lor violentă: dragostea pornită din instinctul proprietății, goana după un trai mai bun, pe lângă care se adaugă și viții elementare: beția, cruzimea și alte câteva? [...] Nu mai sunt oare și *minți gânditoare, cugete curate, suflete în care se îmbină atâtea jocuri tainice de sentimente, atâtea năzuințe dezinteresate*? În țara noastră n-au pătruns oare și *largile șuvoaie ale cugetării apusene*? În țara noastră sufletele nu s-au subțiat încă pentru a fi deschise la toate *adierile înnoirei, la progresul culturii, la ademenirile idealului*? Eu cred că da, și cred că mă fac tălmaciul unei bune părți a publicului cult al neamului nostru când zic: Destul cu această literatură [*subl. m., T.D.*]”[8]. Antinomia rural *vs.* urban e aprofundată aici cu noi date, care o imaginează în termenii evoluției: ruralul/ clasele de jos ar exprima elementarul, primitivul, informul neevoluat („sentimente primordiale”, instincte, „viții elementare”), în timp ce elitele intelectuale exprimă un stadiu superior al evoluției: rafinarea, prelucrarea (suflete „subțiate”), „progresul”, „idealul”. Se remarcă în context și un îndemn discret la importarea de modele din Apus și la ceea ce mai târziu Lovinescu va numi „sincronizare” („adierile înnoirei”). Perspectiva e în linia evoluționismului lui Lamarck și mai ales Spencer: de la omogen, simplu, inform, inferior spre eterogen, complex, specializat, superior. Așa cum vede Lovinescu lucrurile, ruralul-non-intelectual e un omolog al agregatelor primitive, simili-animalice, iar urbanul-intelectual – o expresie a *omului* desprins de animal, a omului în ce are el mai „înalt” și mai complex, a civilizației înseși.

Sociograma *Intelligenz*-iei se combină apoi *a priori* la Lovinescu cu un deziderat al eticului: travaliul intelectual (munca „palidelor frunți”) nu poate fi imaginat decât în sinergie cu o gândire etică și estetică: „minți gânditoare” înseamnă aici, din principiu, „cugete curate” și „năzuințe dezinteresate”. Imaginarul sociologic al criticului se revelează, astfel, în sumă, drept unul rezolut clasist și

ierarhic: înaltul, superiorul, civilizatul (inclusiv *via* clasele „suprapuse”[9]) face pandant cu lumea de jos a sentimentelor primare, a instinctelor, a cunoașterii precare („empirism primitiv”), a necesităților bazale (o lume a „pântecelui” și a „picioarelor”, fiindcă interesele ei nu reflectă decât căutarea hranei și „goana” după proprietate), a „viciilor”, și acestea „elementare” (despre „viciile” metropolitane sofisticate, despre Comuna născută din aburii absintului va discuta cu alte ocazii Lovinescu). – „Să lăsăm la o parte cântecul vechi al semiculturii claselor suprapuse și să fim încredințați că și în neamul nostru mai sunt firi alese, minți luminate, oameni pe deplin culți [...]. Așa cum e acum, literatura noastră are picioare și pântece. Îi mai lipsește însă capul”[10], declamă el fără ezitări. Surprinde însă, în raport cu știutele afinități liberale ale criticului, incriminarea, sub același cap de acuzare, a efortului de satisfacere a necesităților de bază și „goana” – superioară în ordine civilizațională și culturală – după „proprietate”, *i.e*. după autodeterminare, individualism etc., valoare tipic liberală. În *Istoria civilizației române moderne* relația dintre urban și rural va documenta mai explicit această specializare de clasă ierarhică din perspectiva căreia ruralul non-intelectual(izabil) reprezintă baza piramidei, iar urbanul intelectual(izabil) vârful ei mai mult sau mai puțin simbolic, Lovinescu arătând, în această primă sinteză istoriografică a sa, că în epocile moderne (democratice) orașul preia rolul istoric și poziția simbolică a aristocrației tradiționale, devenind o emblemă a nobleții în absolut: „Rolul nobilimii defuncte l-a luat astăzi marile aglomerații orășenești”; mai mult însă: urbanul obține și un blazon etico-axiologic și cognitiv mai accentuat, câtă vreme orașele apar ca furnizoare de bine, bun și adevăr/ cunoaștere, fiindcă, declară imediat Lovinescu, „lumina nu vine de la sate”[11].

În strânsă legătură cu promovarea urbanului apare în „Criza actuală a literaturii noastre” promovarea științei/ scientistului ca obiect al literaturii. Nu neapărat filozoful sau istoricul, în sens clasic (cercetătorii trecutului sau după paradigmele trecutului) sunt tatonați aici ca posibile teme ale literaturii contemporane, cât cercetătorii viitorului – protagoniștii acelei întreprinderi producătoare de perpetuă invovație și perisabilitate („lumea ideilor ce se primenesc necontenit”) cum îi apăruse *știința* și lui Maiorescu, în *Poezia română. Cercetare critică* (1867), spre deosebire de poezie, care figura acolo ca artă a universalului, al cărei „obiect” sunt sentimentele general-umane: „Nu mai putem merge cu o astfel de literatură fără a renunța la ceea ce-i face noblețea și frumusețea superioară. *Știința și literatura sunt privite ca vădirile cele mai înalte, ca înflorirea din urmă a unui neam. Ele trebuie să fie deci oglinda lui*. Dacă știința lui e țărmurită la un empirism primitiv, iar literatura se mărginește la câteva largi picturi ale stratelor populare, la chermesele, la instinctele lor trupești, dacă se îngrădește mai mult la lumea pântecelui, ridicându-se arareori și în lumea inimei, fără să se înalțe însă niciodată și în *lumea minței, a inteligenței, în lumea ideilor ce se primenesc necontenit* – acel neam sau e calomniat, sau zace pe o treaptă de inferioritate vădită [*subl. m., T.D.*]”[12]. „Lumea pîntecelui”, „lumea inimei” și „lumea minței” descriu aici un aparent triunghi, contractabil într-un antagonism: „pântecele” și (arareori!) „inima” – etaloane ale organicului non-intelectual – ilustrează partea literaturii „țărănizate”, în vreme ce „mintea”, de fapt, creierul, e metonimia pentru tipul de literatură al cărei avocat se face Lovinescu: literatura „intelectualizată”, produsă de creier, organul care servește „lumea ideilor de se primenesc necontenit”. Așadar, de cultivarea științelor – nu de filozofie în sens tradițional, convergent cu sapiențialul – se leagă direct obiectivul „intelectualizării” literaturii, explorat de Lovinescu și în anteriorul „Gândire – poezie”. A „intelectualiza” înseamnă a opera după metoda și cu obiectivele științei: cu conștiința schimbării adevărurilor de moment, sub spectrul evolutoriului, al perisabilului, al unor teorii și metodologii care asumă dinamica inovație *vs.* perimare. *Sapientia* – bagajul de valori prezumat eterne și universale ale umanității (sau doar cu valabilitate locală, dar nu mai puțin considerate perene) – intră aici într-o subiacentă antiteză cu *Scientia* – mecanismul de producere, validare și/ sau erodare continuă ale teoriilor și metodologiilor din științele moderne.

Din acest punct de vedere, mutând discuția înapoi pe terenul genurilor literare, *„intelectualizarea” ar fi mai puțin o posibilitate a poeziei și mai mult una a discursurilor non-poetice* – dar nu și non-artistice, câtă vreme proza și romanul pot fi și chiar trebuie, după Lovinescu, aduse aproape de modul scientist de a scruta existentul și prefacerile lui. Aparent, Lovinescu nu face, în acest punct al demonstrației, decât să reconfirme vederile lui Maiorescu din *Poezia română. Cercetare critică* – îndeosebi teza universalității obiectului poeziei și a perisabilității obiectului științei, mai precis natura imuabilă (non-evolutorie) a poeziei în contrast cu natura „transformistă” sau evoluționistă a științei: „acest proces de *intelectualizare* merită să fie cercetat mai de aproape pentru a vedea unde e nevoie și unde nu, și apoi pentru a hotărî întrucât i se pot găsi urmele chiar în literatura noastră. Să luăm întâi *poezia*. Am arătat tot în *Convorbiri literare* că poezia, mărginindu-se la lumea sentimentelor, nu sufere decât prea puțin acest proces de intelectualizare[13]. O poezie nu e decât sensibilizarea prin cuvinte a unei stări sufletești, a unui sentiment luat mai ales în creșterea lui cea mai mare... Totul se schimbă însă, în timp ce sentimentele rămân aceleași. Ele înfruntă vrăjmășia veacurilor. Ideile se primenesc, ştiinţa îşi leapădă haina în fiecare an [...] pe când inima omenească are aproape aceleaşi bătăi ca acum câteva mii de ani. Iubim ca şi eroii lui Homer, urâm ca şi locuitorii peşterilor. [...] Aproape întregul mănunchi de sentimente ce fac la un loc comoara noastră sentimentală a evoluat foarte puțin. [...] Homer n-a pierdut nimic din frăgezimea lui, cu toate că aproape trei mii de ani au încercat să scuture praful peste epopeele

lui”[14]. Nuanțările, cedările par infinitezimale în raport cu concepția lui Maiorescu, însă desenul lui Lovinescu iese – discret, lent, dar sigur – din contururile trasate poeziei de liderul „Junimii” în studiul lui din 1867. „Fondul” poeziei, spune Lovinescu acum, se conservă, dar forma/ expresia e reformabilă; poezia modernă apare aici ca „fond” vechi îmbrăcat în formă nouă, deci *progresul sau măcar schimbarea există și în poezie*: „Vorbim desigur numai în linii generale. Sentimentele rămân aceleași, dar și ele îmbracă întrucâtva noi forme de expresie, luând uneori și alte nuanțe pe care cei vechi nu le puteau bănui... E un câștig al poeziei moderne – care merge uneori până la rafinare și decadență – de a găsi vestmântul necesar pentru aceste nuanțe. Prin urmare, *chiar și în poezie, unde de la întâia vedere totul părea nemișcat și veșnic, e un progres nu numai în partea tecnică – ceea ce e firesc –, ci și din jocul subtil al unor sentimente îndulcite de atâtea veacuri de civilizație și de atingere cu lucruri nouă și cu îmbinări nouă de viață* [*subl. m., T.D.*]”[15]. Lovinescu va deveni însă peste doar câțiva ani teoreticianul tot mai sigur pe el al „formelor” care se pot preface într-un „fond” veritabil, al „simulării” care „stimulează” (vezi „Formă și fond”, 1919, republicat ca „Simulare–stimulare”, 1920). De aici până la afirmarea posibilității depline a poeziei de a se „intelectualiza” în ansamblu, atât ca „fond”, cât și ca „formă”, n-ar mai fi fost decât un pas. L-a făcut efectiv Lovinescu sau doar a enunțat posibilitatea? E greu de răspuns, chiar și după o lectură acribioasă a întregii lui opere critice și istoriografice. Dificultatea stă în accepția deloc precisă, operativă, a conceptelor de „fond” și „formă” (îndeosebi a „fondului”) în jargonul lui Lovinescu (moștenire a uzurilor la fel de puțin lămurite de la Émile Faguet și de la alți critici francezi ai finelui de secol XIX). Există, în opera critică a lui Lovinescu, îndeosebi după 1920, argumente pentru a susține că inovația *qua* „intelectualizare” în poezie nu atinge, de fapt, decât „forma” poeziei; există însă și argumente care ar putea arăta că noua formă devine, de fapt, un *nou* „fond”, că reforma nu e de grad, ci de natură. Apoi, teoria modernismului poetic ca „intelectualizare a emoției” ar înclina spre a susține o reformabilitate *și* a fondului, alături de „tehnică” și „expresie”, care țin mai curând de „formă”. Chiar în fragmentul sus-citat teza „îndulcirii” sentimentelor – *i.e.* a rafinării lor prin civilizație (contact cu „lucruri nouă” și structuri noi, emergente, inexistente în scenariile vieții arhaice: „îmbinări nouă de viață”) – conduce la concluzia unei reforme de fond: sentimentele „îndulcite” sunt sentimentele *moderne*, modernizate, pe care un Homer nu le-ar fi putut experimenta pentru a le include în fraza lui. Sunt *entități emergente* specifice modernității, care nu au existat și nu puteau exista în datele originare ale umanității. Dar, nu mai puțin, chiar ca sentimente inaccesibile unui Homer, ele rămân, totuși, *sentimente*, ilustrează această categorie ancestrală. Altfel spus, dacă e sigur că Lovinescu s-a „revizuit” după 1920 în ce privește posibilitatea „intelectualizării” poeziei, ca gen literar distinct, câtă vreme întreaga teorie lovinesciană a modernismului liric se confundă cu afirmarea posibilității existenței unei emoții de tip nou, „intelectualizată”, nu e, pe de altă parte, deloc cert că Lovinescu s-a „revizuit” și în privința reformabilității „fondului” poeziei.

Relația dintre genurile literare, mai precis dintre poezie, pe de o parte, și literatura non-poetică, pe de alta, e descrisă și ea de Lovinescu în termenii antinomiei „spirit” *vs.* „materie” care subîntindea și antinomia rural *vs.* urban – cu poezia însumând competențele urbanului, jucând partitura acestuia. Poezia e definită astfel ca templu al sentimentelor „primordiale” (dar nu în sensul primitivismului, ci al permanenței), al „dumnezeiescului”, al „veșnicului”, al „nematerialului”, al „deconcretizatului”, într-o romantică antiteză cu „literatura” non-poetică (proza, romanul), care ar reprezenta, în schimb, „*viața*”, materia, terestrul, schimbătorul. Unde apare însă *viața* – e important de sesizat acest fapt la Lovinescu – apare și *știința*. Știința nu e un companion epistemic al „spiritului”, care e imuabil, urmă a divinității în om, căreia tradiția refuză cunoașterea rațională. Știința, în schimb, apare în conexiune cu o paradigmă eminamente perisabilistă sau evoluționistă, știința se aplică unor fenomene în perpetuă schimbare. E motivul pentru care știința, în această opinie a lui Lovinescu din 1911, poate și trebuie să facă obiectul nu al *poeziei*, ci al *literaturii* non-poetice, care trebuie să fie, ca și știința, „icoana veșnic schimbătoare” a tuturor „primenirilor”. Dacă poezia este expresia spiritualului și al imu(t)abilului, ea nu poate fi expresia *vieții*, care e în primul rând materie supusă evoluției și perisabilă. Poezia rămâne, prin urmare, expresia *eternității* din om, iar proza (literatura), ca și știința, o expresie a efemerității omului – deci a vieții: „Cu totul altceva [decât în poezie] e în proză: în roman, în nuvelă, în teatru, într-un cuvânt în întreaga literatură ce nu îmbracă haina specifică a poeziei. Această literatură nu e scoasă numai din gama restrânsă sufletească a omului, luată în elementele ei esențiale și primordiale. Pe când poezia e o răsfrângere numai a tot ce e veșnic, a tot ce e oarecum dumnezeiesc și nematerial în noi, a sentimentelor deconcretizate, literatura cealaltă, mult mai largă și mai bogată, își frânge aripa spre a se pogorî din cer pe pământ [...] După cum Anteu își trăgea puterile lui din atingerea cu maică-sa pământul, tot așa și literatura nu poate fi ceea ce trebuie să fie decât prin prelunga atingere cu *viața*, luată în toate înfățișările. Și viața se schimbă, se desfășoară ca o lungă coadă șerpuitoare, în nenumărate cotituri. Literatura se cuvine să fie icoana, veșnic credincioasă și veșnic schimbătoare a tuturor acestor încolăciri, a tuturor acestor primeniri, pe care le pricinuiesc nu numai împrejurările materiale de trai, ci și *cugetarea* în mersul ei grăbit [...]. *Literatura trebuie să ție deci seama de știință* [*subl. m.*, *T.D.*], desigur nu urmărind-o în migăloasele ei dibuiri și încercări, ci culegându-i roadele; literatura nu trebuie să zugrăvească pe oameni numai în viața lor materială, în instinctele lor oarbe, în reprezentanții lor mai puțin caracteristici și

prin simțire și prin activitate intelectuală, ci se cuvine să oglindească și intelectualitatea unui neam, cercetând jocul psihic mult mai fin și mai complicat al unor suflete prin care a străbătut întreaga cultură a timpului"[16]. Iar „viața" pe care e datoare s-o reprezinte literatura română a momentului ar trebui să fie, se înțelege – după atât „exces" de „țărănism" – chiar viața „intelectualității" naționale.

Profesionalizarea scrisului și integrarea scrisului într-un discurs mercantil (scrisul ca marfă plătită) se profilează, în continuare, în strânsă conexiune cu deziderатul „intelectualizării" literaturii naționale. Ca să nu mai fie doar o literatură de boieri sastisiți, fără experiența muncii reale, literatura, crede Lovinescu, trebuie (răs) plătită. Literatura „intelectualizată", arată el, poate fi *și* a „proletariatului intelectual" (concept utilizat înainte de autori din zona stângii finelui de secol XIX, ca Gherea și Ibrăileanu[17]): e mai legitim, mai aproape de modernitatea noastră ca autorul să fie un „proletar intelectual" (exemplul exponențial e pentru Lovinescu chiar Eminescu – punct în care se desparte din nou de Maiorescu, care disprețuia conceptul și n-ar fi permis ilustrarea lui prin Eminescu), decât un boier(naș) care scrie pentru a-și ostoi plictisul: „E știut că la noi literatura n-a fost niciodată, nu un izvor de îmbogățire, dar nici chiar un mijloc de existență. Nu s-a putut niciodată trăi din scrisul literar. A fi scriitor nu însemna să ai o *profesiune*; trebuia să fii mai întâi *ceva* pentru a-ți putea îngădui să te îndeletnicești cu literatura, în răgazuri, fără nici o grabă, deoarece pagina tipărită neaducând bani, nu era nevoie s-o arunci la toate vânturile înainte de vreme. Această desăvârșită nerăsplătire a muncii literare e pricina că literatura noastră a fost făcută la început de boieri sau de oameni cu stare, care vedeau în scris un fel de *otium cum dignitate* sau care aveau o sinceră dragoste pentru cultura românească. Nu mai în urmă a venit literatura proletarilor, a intelectualilor săraci, al căror prototip e marele Eminescu, atât de încercat de mizerie, el, care ar fi trebuit să poată trăi din belșug de pe urma penei lui geniale[18]. Abia acum începe să se câștige *câte ceva* cu scrisul"[19]. (Trebuie observat că în acest context, în speța Eminescu, „poezia" și „intelectualizarea" ajung într-un front comun, nu par să se mai excludă; e improbabil că, referindu-se la Eminescu ca la un artist „intelectual", fie și „sărac", „proletar", Lovinescu va fi exclus ipostaza de poet a acestuia și ar fi avut în vedere doar ipostazele de prozator sau jurnalist. Se observă că, în astfel de situații concrete, esențialismul generic al lui Lovinescu și insistența lui de a separa poezia de „intelectualizare" își divulgă precaritatea.) De la culpa „artei cerșetoare" arătate cu degetul de Maiorescu[20] la culpa „desăvârșitei nerăsplătiri a muncii literare" – a calificării artei ca *muncă* (nu doar a literaturii, ci și a poeziei, câtă vreme exemplul folosit aici de Lovinescu este Eminescu) – este exact distanța de la Kant (pentru care arta „frumoasă" este acel tip de meșteșug neexercitat în vederea unei plăți[21]) la marxiști. Ceea ce era abhorat de Maiorescu – ipoteza că s-ar putea face poezie/ artă pentru bani, respectiv că arta ar putea fi convertită în „cestiuni de capital și de salariu" – e promovat, în schimb, de Lovinescu: *arta trebuie văzută ca o profesie, respectiv ca o muncă plătită*, așa cum nu ezită el să remarce că se întâmplă în Franța epocii. În conexiune cu aceste realități dă Lovinescu în continuare și o explicație cât se poate de materialist-sociologică a lipsei de opere de anvergură în literatura română a începutului de secol: tendința spre profesionalizarea scrisului nu poate duce la mari opere, ci doar la produse de subzistență („fărâmituri literare"), câtă vreme piața nu e suficient de puternică și de dezvoltată pentru a *plăti* opere de mari dimensiuni, care necesită un timp îndelungat de elaborare, deci o abstragere pe termen lung a autorului din piața tradițională a muncii: „În loc ca literatura să fie făcută de câteva talente, ce-și găsesc sprijinul vieții aiurea, ea e făcută astăzi de mult mai mulți scriitori ce-și caută existența într-însa și, cum împrejurările în care trăim nu îngăduie o răsplătire mai mare ce s-ar cuveni operilor făurite în lungi ani de creație înceată, scriitorii noștri se văd siliți să făurească numai schițe, încercări, cronice, nuvelete și alte fărâmituri literare, singurele ce se pot face în grabă. Într-un cuvânt, suntem într-o epocă de tranziție. Așteptăm un viitor mai bun"[22]. Modul în care Lovinescu explică, practic, „de ce nu avem roman"[23] la începutul secolului XX, lămurește, totodată ce opțiuni de evoluție a avut propria sa critică literară. Descoperă, altfel spus, cauzele realității că nu proza de mari dimensiuni (romanul) va oferi bazele conceptuale și terminologice ale criticii lui Lovinescu însuși, ci poezia – un tip de „fărâmitură literară" mai ușor de adus la un nivel înalt sau măcar satisfăcător pentru o operă de artă. Poezia se dovedește genul prin excelență mai favorabil evoluției în salturi sau prin „mutații" a literaturii pe care o va teoretiza Lovinescu, la pachet cu teoria „sincronismului", spre deosebire de roman, care solicită „ani de creație înceată", care întârzie și dezvoltarea unui aparat critic subiacent. Tot în poezie se vor vedea mai întâi și roadele „intelectualizării"; și, la fel de rapid, în critica literară a lui Lovinescu însuși – care va încerca să ilustreze prin propriul exemplu tranziția spre profesionalizarea scrisului, publicând în regim intensiv, atât lucrări academice de mari dimensiuni, precum *Istoriile*, cât și cronică literară și carte școlară.

„Intelectualizare" = „valoare" & „propășire"

„Intelectualizarea literaturii" (1912), care preia fragmente din „Criza actuală a literaturii noastre", reasumă scepticismul lui Lovinescu privind progresul poeziei sau posibilitatea „intelectualizării" acesteia, ca gen distinct, restrângând exigența intelectualizantă numai la sfera prozei, a „poveștii", care, în epoca sămănătorismului, ar fi păcătuit prin „primitivism" și „ignoranță".

Aici devine însă mai pregnant faptul că pentru Lovinescu „obiectul" literaturii/ artei (rural, urban, intelectual etc.) –

deși aparent nu afectează „valoarea" acesteia – sfârșește prin a deveni valorizant în sine. Prin urmare, o literatură „intelectualizată" – din care se revarsă „o mai mare bogăție de idei" și care „ar culege oarecum și roadele științei" (criticul păstrează și aici ambiguitatea asupra modului în care ar trebui să se reflecte în literatură această „culegere" de roade ale științei) – deși nu garantează calitatea actului artistic, obține valoare întrucât se pune de partea progresului, ilustrând ultima treaptă a evoluției (conform viziunii spenceriene asupra acesteia), apexul momentan al progresului de la simplu și rudimentar la complex și rafinat. *„Scara de valori" (artistice/ literare) dublează, așadar, îndeaproape scara evoluției viului și a civilizației în sine*: „în orice direcție se pot face lucruri reușite; se poate face, într-un cuvânt, *artă*. Dar dacă criticul nu are menirea de a sili sau îndemna pe scriitor să facă altceva decât ceea ce-i în putința lui, el are datoria la urmă, când judecă o literatură în totalitatea ei, de a hotărî o scară de valori. Arta are vădiri felurite și măsuri deosebite. Una e de a ne evoca viața lăuntrică a unui primitiv și alta de a ne zugrăvi sufletul unui om cult, în toate zbuciumările lui sentimentale și intelectuale! E deci de datoria criticului să stabilească echilibrul valorilor și, cum la noi e un început de literatură mai fină și mai intelectuală, e de asemenea de datoria lui de a o pune în lumină și de a strămuta axa interesului publicului cititor spre această literatură, ce ni se pare a fi o icoană mai fericită a vremilor noua și a propășirii culturale la care am ajuns și noi"[24].

O literatură „fină", cu tematică intelectuală cântărește, așadar, în ochii lui Lovinescu din 1912 – și cu atât mai mult în ochii viitorului autor al *Istoriei civilizației române moderne* – mai mult decât o literatură „țărănizată". Dirijismul devine, în acest context, soluția pragmatică, cerută de realitate; Lovinescu nu are aici atitudinea relaxată a unui comentator post factum al literaturii, nici măcar a unui comentator de pe margine, ci își asumă „datoria" de a acționa, din postura de actor strămutător de „axe", ca un veritabil erou mitologic, în societatea momentului. Prin urmare: dinspre „țărănism" spre „intelectualism", de „jos" în „sus", de la inferior la superior! Așa indică „degetul de lumină" al lui Lovinescu[25]. În concluzie: „intelectualizare" = „valoare" & „propășire". El nu explică însă nici aici mai detaliat cum anume trebuie înțeleasă și pusă în operă „intelectualizarea" – dacă este acesta un proces care afectează (mai mult) „fondul" sau (mai mult) „forma" unei opere literare.

„Intelectualizare" *vs.* „obiectivare". Cazul *Ion* de Liviu Rebreanu

Cu ambiguitatea rezultată din definirea prea laxă a „intelectualizării" sau din impresia că ea trebuie să lucreze îndeosebi la nivel de „fond" (tematică urbană, personaje-intelectuali etc.) se va confrunta Lovinescu și în 1920, când, scriind despre romanul *Ion* de Liviu Rebreanu, într-un articol în patru părți apărut în *Sburătorul* spre sfârșitul anului, apreciază stilul obiectiv al autorului (narațiunea impersonală, care nu-și expune „cauze" și „finalități") în pofida tematicii rurale. Dar criticul nu lămurește dacă „obiectivitatea" („realismul" metodei, „amploarea" epică) este un indice al „intelectualizării" (măcar unul de formă) sau dacă, admițând că fenomenul „intelectualizării" și cel a „obiectivării" în proză nu sunt nici coincidente, nici corelate, este posibilă – cum ar face dovada *Ion* – o literatură valoroasă *și* în absența „intelectualizării" ei.

Analizând *Ion*, Lovinescu nu face economie de superlative: „vigoare de creațiune obiectivă"[26], „obiectivitate fundamentală care o scoate din inferioritatea literaturii de luptă [tendențioase], înălțând-o pe treapta unei creațiuni fără cauze eficiente și finale vizibile"[27]; „adevăratul roman, realist prin metodă și epic prin amploarea planului, se fixează în sfârșit prin *Ion* al d-lui Rebreanu. În lentul proces al literaturii noastre spre creațiunea obiectivă este însă nu numai un popas, ci și o realizare definitivă"[28], „*Ion* e cea mai puternică creațiune obiectivă a literaturii române și cum procesul firesc al epicei e spre obiectivare, poate fi pus pe treapta ultimă a scării evolutive"[29]. „Treaptă ultimă" pe scara evolutivă înseamnă în context desăvârșire, *nec plus ultra*, nu o etapă de moment care reflectă stadiul actual, provizoriu, dar etern perfectibil al creației obiective. E totuna cu a spune că „mai obiectiv" decât *Ion* nu poate spera să ajungă un roman. Totuși, nu uită să precizeze Lovinescu aici, perspectiva lui Rebreanu nu e „țărănizată", ci egal sau neutru distribuită asupra tuturor claselor sociale: „intenția de a îmbrățișa larg nu numai o clasă socială, ci toate stratele vieții Românilor din Ardeal"[30], romanul acoperind generos și fără excluziuni „realitatea în toate dimensiunile ei"[31]. Este o realitate limitată, totuși, la sociograma ruralului ardelenesc, chiar dacă include și tipologiile micii *inteligențiii* sau elite rurale, fapt ce ar indica o oarecare „ascensiune" a privirii autorului, ridicată deasupra „ruralului" propriu-zis: „Rurală prin situare, [epopeea țărănimii noastre[32]] nu e încătușată totuși în atitudinea unei formule exclusive; își lărgește deci cadrele înglobând și pe conducătorii imediați ai poporului: învățătorul, «domnul părinte», avocatul candidat la deputăție, tânărul poet luptător naționalist. Ascensiunea nu merge mai departe; dar și în aceste limite modeste e destul loc pentru jocul slobod al factorilor esențiali românimii de dincolo; nu dă impresia decapitării voluntare pe care ne-o dădea literatura sămănătoristă"[33]. Reapare în retorica lovinesciană imaginea „capului", a „frunții" ca metonimie a elitei intelectuale și implicit a structurii sociale ierarhice sau duale, având un „jos" și un „sus"/ „înalt"; literatura „țărănizată" de expresie sămănătoristă, concentrată asupra țăranului, apare aici ca o literatură „decapitată", *i.e.* decerebralizată.

În acest context, se acutizează în discursul lui Lovinescu tensiunea dintre o viziune tipologic-atemporală (calitatea epicii de a fi „obiectivă", de a tinde spre „obiectivare" indiferent de timp și spațiu, de conjuncturi

și contingențe) și o urgență particulară – chiar localistă și puternic istoricizată – a „intelectualizării" literaturii române pe măsură ce „legile civilizației" (cu un termen pe care îl va promova insistent Lovinescu îndeosebi în volumul al treilea din *Istoria civilizației române moderne*) impun ca toate clasele sociale să fie reprezentate într-o literatură națională – deci și urbanul. Această urgență a „intelectualizării" intersectează evoluția prozei/ epicii autohtone spre „obiectivare", dar, așa cum arată interpretarea și valorizarea lovinesciană a romanului *Ion*, nu poate fi redusă la ea. Sau, dacă ar pretinde așa ceva, ar trebui să rescrie însăși definiția „obiectivării", pentru a cuprinde în ea soluții narative tot atât de diverse ca proza „de analiză" (romanele lui Camil Petrescu, ale Hortensiei Papadat-Bengescu), uneori performată doar la persoana întâi, și ca narațiunea impersonală din *Ion*.

În *Ion* Lovinescu nu va găsi, de fapt, argumentele favorabile „intelectualizării literaturii", dacă prin „intelectualizare" se are în vedere exclusiv tipologia psiho-socială a personajelor/ naratorului. Din contră, „obiectivarea" epicii pare să fi mers la Rebreanu în consens cu alegerea unui protagonist cu o psihologie eminamente „anti-intelectuală": ca „ființă voluntară", Ion, descoperă Lovinescu, este o expresie a „voinței" și a „forței" de inspirație stendhaliană și nietzscheeană: „Într-un veac saturat de literatura voliționlă a lui Stendhal conjugată cu ideologia nietzscheiană a forței, un astfel de erou intră în cadrul lui firesc"[34]. Se poate adăuga că paradigma energetistă din psihologie și științe sociale, alimentată de descoperirea legii conservării și transformării energiei în deceniul 1840 al secolului XIX, oferă o bază și mai fermă, scientistă, explorării tiparului „volițional" în literatura și filozofia secolului; conceptul schopenhauerian de „voință" făcuse deja epocă și nu surprinde prin urmare că, spre finele secolului XIX, psihologii (unii crescuți în voga lui Schopenhauer[35]) ajung să discute despre patologii (date de diverse dezechilibre/ ruperi ale echilibrului de „forțe" sau „energii" interne) ale „voinței". În acest context, insistă Lovinescu, dacă romanul este oglindirea vieții, a identifica „viața" cu *voința* și *forța* este o eroare – eroarea care duce la ignorarea că *și lipsa voinței este tot un fenomen vital*. „A voi" și „a nu voi" ar trebui să aibă drept egal de cetate în romanul modern, fiindcă ambele sunt expresii la fel de legitime ale *vieții*[36]. Unde vrea să ajungă Lovinescu prin această critică a tradiției literaturii „voliționale"? La o tipologie psiho-socială care distinge între omul de voință și acțiune și tipul contemplativ, reflexiv, omul ideii fără finalitate practică imediată. Este aici o pledoarie deloc discretă pentru o tipologie pe care *Ion* o evită, dar pe care romanul românesc modern ar face bine să o ilustreze, fiindcă reprezintă la fel de bine *viața*, ba mai mult, exprimă un punct de vedere mai „înalt" al acesteia – tipologia intelectualului, grație căruia travaliul mental, reflexiv (abulic prin definiție, pentru Lovinescu) se ridică la „supremația intelectuală", apexul cu adevărat definitor al existenței[37]: „cum suprema manifestare a vieții pare a fi acțiunea, privim o astfel de literatură [literatura voliționlă] ca cea mai apropiată de viață. Aplicăm artei criterii străine. Arta nu e cu necesitate exaltarea vieții, nu e un imn al voinții de a ajunge la cucerirea unui petec de pământ sau a lumii întregi. A voi e o condiție pentru continuarea speței umane; dintr-un punct de vedere și mai înalt, *a nu voi* [*subl. autorului*] este expresia unei *supremații intelectuale* [*subl. m.*, *T.D.*]. În numele acestei supremații, se poate protesta împotriva consacrării tipului volițional ca o formulă definitivă a adevăratei creațiuni artistice. [...] Acțiunea e numai punerea în valoare a cugetării. Chiar și sub acest raport, s-ar putea deci susține *superioritatea ideală a fenomenului intelectual asupra acțiunii* [*subl. m.*, *T.D.*]. A voi este de obicei a limita; cu cât voința e mai energică, cu atât limitarea e mai violentă [...]. Marii oameni de acțiune sunt niște mari izolați de restul vieții pentru a se închide în obsesia unui singur gând. [...] Acțiunea energică și tiranică este semnul logic al paupertății intelectuale. Arta ia viața așa cum e; toate tipurile au dreptul la reprezentare; tipul volițional ca și cel reflexiv... [...] În sufletul speculativului nemișcat în scaunul lui e mai mult sbucium și viață decât în sufletul unui erou al acțiunii. Redus la un instinct puternic, Ion e un om de voință și acțiune; agitându-se în dedalul complicațiilor pentru a pune mâna pe pământ, este totuși mai inexistent sufletește decât contemplativul care, cu un braț de fân sub cap, s-ar întreba despre enigma armoniilor cerești"[38]. Dacă prin reușita obiectivării *Ion* ilustra o „realizare definitivă", prin cultivarea tiparului volițional monomaniac, romanul lui Rebreanu rămâne, constată criticul, prizonierul unui clișeu sau al unei iluzii și nu atinge „adevărata creațiune artistică". Într-o tradiție saturată de supremația voinței și a psihologiilor energice, Lovinescu se afirmă (protestând!), din contră, drept un „suprematist intelectual(ist)", susținătorul unei psihologii *low energy* vehement îndreptate contra „paupertății intelectuale" din care s-ar alimenta omul voinței, o psihologie *low energy* dublată de o filozofie a urbanității și urbanizării. Paupertății sociale a cărei eradicare a căutat-o Gherea îi adaugă și chiar îi contrapune Lovinescu acest proiect al eradicării „paupertății intelectuale". Temeiul e același vechi uz dat de Lovinescu egalitarismului, adică reprezentare proporțională, singurul care apare în prim-planul filozofiei lui încă din 1906: dreptul intelectualilor de a fi reprezentați într-o literatură care trebuie să reprezinte *toate tipurile* (sociale, dar și psihologice). În aceste condiții, antinomia *rural vs. non-rural/ urban* e dublată acum de antinomia *volițional vs. reflexiv/ intelectual*, cu facila concluzie că ruralul și voliționalul se află de aceeași parte a baricadei căreia i se opune non-ruralul reflexiv. Fiindcă, așa cum pentru Lovinescu „lumina nu vine de la sate", lumina nu vine nici din sfera voinței, ci din a gândirii, fiindcă ideea/ „cugetarea" predetermină realitatea sau materia, așa cum ideologia predetermină acțiunea, procesul civilizării, structurile socioeconomice, politice, culturale (am făcut sinteza

doctrinei expuse în *Istoria civilizației române moderne*). Transpare aici o contragere sau o redirecționare (chiar o corijare, în măsura în care pentru Lovinescu „eroul" devine expresia unei psihologii monomaniace paupere intelectual) a teoriei eroilor și a marilor oameni a unor Thomas Carlyle și Émile Hennequin într-o sau spre o *teorie a intelectualului* (eventual, și al artistului ca operator al ideii, al spiritului) și a „intelectualizării" ca motor al acțiunii și al exercitării influenței în orice domeniu/mediu social.

Revenind la modul în care Lovinescu evaluează romanul *Ion*, se poate observa că acesta este pentru el un roman valoros numai sau în primul rând pentru că reprezintă o creație „obiectivă", nu și pentru că ar reflecta „intelectualizarea" predicată de critic. *Ion* e valoros fără a fi – sau în pofida faptului că nu este –„intelectualizat". Lovinescu nu face din această lipsă un pretext pentru a scădea valoarea romanului rebrenian, ceea ce duce la concluzia că „intelectualizarea" și valoare unei literaturi/opere nu sunt criterii coincidente, nu întotdeauna, nu cu orice preț. Totuși – pentru ca strategiile sale culturale și literare să aibă șanse mai mult decât teoretice de succes – trebuie presupus că Lovinescu preferă ca toate aceste criterii – „intelectualizarea", „obiectivarea" și „valoarea" unei opere[39] – să se intersecteze ori să se presupună reciproc.

Ironia a făcut însă ca *poezia*, ca gen aparte, nu literatura (adică proza sau literatura non-lirică) să materializeze mai curând și mai vizibil „idealul" lui Lovinescu din „Criza actuală a literaturii noastre", din „Intelectualizarea literaturii" sau din „L. Rebreanu". Poezia îi va oferi o mai convingătoare alianță cu știința, prin scientismul și „deconcretizarea" din poezia unui Ion Barbu, de pildă. Proza, în schimb, îndeosebi prin romane, i-a oferit, chiar a adâncit partitura „instinctualului", a sentimentului „primordial" sau primitiv, a „viițiilor elementare", relocalizând deseori în urban aceeași goană după proprietate și după un trai mai bun pe care o regăsise cu neplăcere și în literatura cu subiect rural arondabilă sămănătoristo-poporanismului. Ce altceva decât goană după proprietate este *Ion* al lui Rebreanu (unde, în plus, toposul rămâne rural)?[40] Ce altceva e dinamica burgheză din romanele lui Camil Petrescu și Hortensia Papadat-Bengescu, care arată mai puțin acel travaliu al „palidelor frunți" aplecate asupra foilor îngălbenite dezirat de Lovinescu, cât goana după un trai mai bun, după ascensiune socială, cu efectul alienării individuale inerente fazei capitalismului consolidat? Travaliul (auto)analizei pus în valoare de prozatorii încurajați de Lovinescu (Hortensia Papadat-Bengescu, Camil Petrescu etc.), dacă e convergent cu unele teorii estetice de inspirație (post)bergsoniană, nu este nici el, trebuie subliniat, totuna cu travaliul creierului speculativ al scientistului sau al filozofului. Tipologia gândirii speculative îndeosebi scientiste s-ar putea spune că a ilustrat-o, în schimb, mai bine opera unui Ion Barbu, prin eforturile lui de a transpune în poezie angoasele gândirii matematice, spectrul nexului cauzal de care căutase Maiorescu să ferească poezia în studiul lui din 1867. Mai mult decât proza sau romanul, poezia e genul care va răspunde mai bine sau mai prompt chemării lui Lovinescu spre „intelectualizare", deși, aparent, criticul îi refuzase în anii 1910 această posibilitate.

Nu trebuie pierdut din vedere că „intelectualizarea" visată de Lovinescu prezuma un personaj *producător* și *consumator* – nu de „gândire" și „simțire" în sens general sau indistinct, cum ar fi fost subiectul arhaic sau rural –, ci un producător și consumator de științe, arte și cultură *moderne*, în ceea ce științele, artele și cultura au, la momentul respectiv, adică în contemporaneitate, de oferit ca forme specializate, profesionalizate și relevante *hic et nunc*. Respectiv *ca linii de producție și oferte actualizate (dar totodată perisabile) ale pieței de idei* care servesc un public educat și specializat la rândul lui în valorizarea inovațiilor epocii. Astfel, personajul „intelectualizat" spre care trimit sugestiile lui Lovinescu – dacă ar asculta muzică, cel mai probabil nu în ipostaza de ascultător de cimpoi, frunză sau nai ar fi reprezentat, ci în ipostaza audierii unui concert de pian (post)impresionist, așa cum, în ipostaza de poet sau plastician, ar prefera simbolismul sau cubismul în locul scoarțelor oltenești sau al baladelor culese de Alecsandri[41]. Sigur, aceste posibile exemple pe care le nutrește, la o primă vedere, filozofia lovinesciană a „intelectualizării" literaturii oferă o perspectivă schematică și nelipsită de riscuri odată intrată în vria ipotezelor, fiindcă, s-ar putea pune, la fel de bine întrebarea: cum poate fi calificat un personaj de roman care ascultă sau creează muzică de tipul muzicii lui George Enescu sau care impersonează ori prizează un poet de formula lui Lucian Blaga – adică tipologii post-impresioniste, calificabile ca rezolut „moderniste", dar totodată puternic ancorate în ethosul tradiționalismului, curent practicamente contemporan cu „modernismul" lovinescian? De asemenea, cum ar putea fi calificat un personaj-intelectual preocupat de abordarea folclorului după metodele școlii lui Dimitrie Gusti sau ale formalismului rus, nu după metodele estetizante ale lui Alecsandri sau ale lui Al. Țigara-Samurcaș, calul de bătaie al lui Lovinescu în ofensivele lui împotriva inconsistenței studiilor „folclorice"? Fără îndoială, ambele tipuri – și consumatorul de Blaga sau Enescu, și cercetătorul de școală gustiană ar fi expresii legitime ale „intelectualizării" promovate de Lovinescu, ca și consumatorul de poezie modernistă sau de pian post-impresionist, chiar dacă „ideologia" sau pur și simplu opțiunile de viață și culturale în sens larg ale personajului consumator de Blaga sau preocupat de manipularea cât mai științifică a producțiilor populare sunt ideologii și opțiuni pe care Lovinescu le-a considerat de semn opus celor promovate de el însuși.

„Intelectualizarea" literaturii sub tirul soluțiilor alternative în perioada interbelică

Anii 1920 și mai ales anii 1930 au extins discuția despre oportunitatea și temeiurile „intelectualizării" literaturii – însă cu un accent asupra prozei – și au configurat o schemă antagonică mai amplă sau ridicată la alt nivel în comparație cu ceea ce oferea peisajul cultural și ideologic al primului deceniu al secolului XX, când inițiază Lovinescu proiectul contestării monopolului „țărănist" în literatură. Între timp, alături de sau în imediata laterală a „intelectualizării" lovinesciene se așază Camil Petrescu, avocatul prozei datoare să exploreze teme ale „conștiinței" și moralei în termenii complecși ai modernității.

Camil Petrescu se situează, la un moment dat, foarte aproape de argumentele și chiar de recuzita lui Lovinescu din „Criza actuală a literaturii noastre" și, unde criticul milita mai larg pentru „intelectualizare", prozatorul-filozof militează mai punctual, pentru explorarea problemelor „de conștiință" (care acoperă în bună măsură tema valorilor morale) în literatură: „Cu eroi care mănâncă trei săptămâni cinci măsline, care fumează doi ani o țigare, cu cârciuma din târgușorul de munte și gospodăria cu trei cotețe a dascălului din Moldova nu se poate face roman și nici măcar literatură"[42]. Convergența cu proiectul lovinescian al „intelectualizării" *qua* de-ruralizare și de-periferializare a literaturii este evident.

Împotriva lui Camil Petrescu se pronunță G. Călinescu (care, de altfel, îl situează fără ezitări pe Camil Petrescu în descendența lui Lovinescu): „Ei bine, întrebăm: țăranul, să n-aibă el viață morală, să n-aibă el complexitate? Dar el are în tradițiile și literatura lui orală toate elementele adaptării prin idei. Când tună el se-nchină în fața puterii lui Dumnezeu (crede deci într-un factor absolut), în dragoste aduce motivarea lui estetică ori economică, dar motivare. Lucrul acesta e atât de limpede încât putem afirma fără stânjenire că între un țăran sănătos și d-l Camil Petrescu nu e nici o deosebire de complexitate, ci numai una de finețe. Dar finețea nu formează obiectul romanului. Țăranul și Kant își pun exact aceleași probleme, cu deosebirea că cel din urmă le rezolvă cu altă tehnică. Între țăran și Kant e deosebirea dintre socoteala de răboj și aceea după regulele calculului"[43]. S-ar putea reproșa că reducerea lui Kant la „adaptare prin idei", „credința" în(tr-un) „absolut", deprinderea „motivării" (căutării temeiurilor) e caricaturală și nu poate funcționa ca o argumentare solidă, câtă vreme suplinește lipsa altor argumente prin trucul „omului de paie". (În această logică, s-ar putea susține la fel de bine că între bătrâna care citește în bobi sau în stele și Iuri Gagarin nu e decât o diferență de „tehnică" sau de „finețe".) Dar teza lui Călinescu are un viciu și mai ponderos: ignoră, de fapt, ceea ce înseamnă pentru Lovinescu „intelectualizare" și diferența pe care o face el permanent, în opera sa, între gândirea arhaic-populară – convergentă spre modelul pe care l-am numit mai sus *Sapientia* – și ethosul modern al reprezentării intelectului și produselor lui pe care l-am inclus în *Scientia*.

Este de așteptat ca personajul compatibil cu accepția lovinesciană și camilpetresciană a „intelectualizării" să nu fie doar un cogitativ – care să abordeze, fie și la modul simili-kantian sau doar sapiențial, aspectele vieții –, ci să fie mult mai mult decât atât: un personaj trecut prin universitate și, preferabil, un profesionist în istoria filozofiei și chiar un practician *up-to-date*, care, în zorii secolului XX, să-l prefere pe Husserl lui Kant și să nu facă eroarea de a umbla cu Descartes în geantă în epoca fenomenologiei. Ceea ce tocmai am afirmat intră parțial în consonanță cu altă observație a lui Călinescu, care acuză tendința spre nișare și profesionalizare sau instituționalizare – chiar spre *scolastificare*, s-ar putea spune – a gândirii manifeste în opera romancierului; în sumă, o tendință spre falsificarea modului natural de operare a gândirii, de pierdere a contactului acesteia cu realitatea imediată: „Judecând după realizările sale în roman s-ar părea că d-l Camil Petrescu înțelegea, prin «probleme de conștiință», acele zbuciume născute în mintea individului cult care luând cunoștință de problemele tratate sistematic de filozofie e îndurerat că nu le poate dezlega. «Complex» ar fi atunci tânărul căruia universitatea i-a dat necesitatea de a căuta cauza primară și care se zbuciumă de neliniștea metafizică. Acela care nu poate soluționa chestiunea determinismului și a liberului-arbitru. Dacă ar fi așa (să sperăm că nu) lucrul ar fi regretabil, căci am merge spre o literatură nu a vieții conștiente, morale, ci a conștiinței în sine ca pură abstracțiune, către o literatură de salon, pentru distracția filozofilor. Am exalta cu alte cuvinte pe Paul Bourget"[44]. Poate fi sesizat în această critică a lui Călinescu inclusiv un argument în favoarea opțiunii proprii pentru romanul de inspirație balzaciană, în defavoarea rețetelor mai moderne preferate de un Camil Petrescu – care ar favoriza nu „viața conștientă", ci „pura abstracțiune". În acest sens, prin verdictul său defavorabil asupra literaturii care cultivă „conștiința în sine ca pură abstracțiune" (literatura modernilor de ultimă generație precum Camil Petrescu), opțiunea pro-balzaciană a lui Călinescu în proză și în teoria romanului ar fi convergentă, în interbelicul românesc, cu contestarea *via Lebensphilosophie* a lui Kant dinspre școala lui Nae Ionescu. Nu e, de altfel, unicul aspect prin care Călinescu ar putea fi privit ca adeptul unei filozofii apropiate de neo-spiritualismul naționalist al Tinerei Generații și al tradiționaliștilor în genere: de un Constantin Noica, pentru care limba română, prin termenii ei cei mai arhaici, oferă toate conceptele de care ar avea nevoie filozofia, sau chiar de Petre Țuțea, care lansează imaginea superiorității spirituale a țăranului asupra filozofului de sistem (fatalmente, comparantul e tot Kant): „nu e om, Kant. N-a reușit să fie om cu toată subtilitatea lui. Iar badea Gheorghe, care se sincronizează cu clopotele de la biseric, e laureat al Premiului Nobel pe lângă Kant"[45]. Dar Țuțea, Nae Ionescu și în genere

criticii lui Kant influențați de *Lebensphilosophie* deja se raportează la Kant ca la un adversar a ceea ce înseamnă *viață*, individualitate, autenticitate. Epitom al sterilității legaliste și abstractizante, al gândirii reci, uscate, fără viață, Kant devine ușor un antagonist căruia descendenții din școala lui Nae Ionescu îi preferă gândirea arhaică sau „autentică", optim ilustrată, în opinia lor, pe teren românesc de gândirea țăranului. Dacă pentru Călinescu gândirea arhaică și gândirea lui Kant sunt reductibile la același gen proxim, stau în aceeași categorie (adaptare „prin idei", raportarea la un „absolut"), pentru Nae Ionescu sau Țuțea gândirea arhaică, cu particularitățile ortodoxismului național, devine un antagonist al „intelectualizării" kantiene și o soluție de depășire, nicidecum de perpetuare a impasului raționalist de sursă kantiană. Dacă la Călinescu punea problema în termeni conjuncți – „[ț]ăranul și Kant" –, filozofii naționalismului extrem interbelic pun problema disjunct – țăranul (român) *contra* lui Kant sau *mai presus* de Kant.

Ce spun acești critici și filozofi formați spre finele anilor 1920 sau în anii 1930 în plus sau în minus față de „intelectualizarea" promovată de Lovinescu?

Așa cum am văzut, Lovinescu distingea între spiritual(izare) și intelectual(izare), câtă vreme ultimul concept, cel cu adevărat promovat de el, este compatibil cu scientismul, tehnologizarea, industrializarea, producția și consumul specializat de artă, științe, cultură în sens larg etc., pe când primul mai curând nu, ba chiar construiește discursuri ostile evoluției tehnologice, industriale, specializării echivalate cu căutarea sterilă, care pierde din vedere palpitul vieții în sine etc. (toate acestea fiind asimilate cu modernitatea – de unde cunoscuta antinomie, în interbelic, dintre modernitate și tradiționalism). Se poate conchide, cel puțin raportat la opiniile tocmai discutate, că adversarii punctului de vedere lovinescian nu combat întotdeauna la obiect, nu ating punctul nodal al doctrinei sale, care nu e pro-spiritualism, ci pro-„intelectualizare" mai curând în sensul scientizării, specializării sau profesionalizării gândirii (cu accent pe actualizarea continuă a acestora), pe abordarea gândirii *qua* conștiință de sine conectată la metaliteratura autoreflectării (adică inclusiv trecută prin istoria filozofiei).

Că manevrarea conceptului de „intelectualizare" ratează sau nu intersectează decât în mică măsură accepția ortodox lovinesciană rămâne un fenomen vizibil și în evoluția conceptul de „intelectualizare" din postbelicul românesc. Conceptul, bine pus în evidență în prima parte a secolului al XX-lea prin efortul evident și constant al lui Lovinescu, va avea și după al Doilea Război Mondial, odată cu schimbarea de regim politic în România, o carieră cel puțin la fel de lungă.

Avatarurile „intelectualizării" țăranului în literatura și critica literară din comunism și de după 1989

Într-o primă ipostază postbelică, „intelectualizarea" și derivatele ei circulă sub o accepție nutrită de conotațiile peiorative pe care i le va da filozofia realismului socialist, îndeosebi în anii 1950, când „intelectualismul" și „intelectualizarea" în genere și în particular în discursul cultural și literar sunt privite – nu întâmplător laolaltă cu „estetismul" și „modernismul" (nu doar românești) – drept emanații ale doxei burgheze. Calificativul de „intelectualist"/ „intelectualizat" e manevrat în acest context, îndeosebi în anii 1950, ca un indice *a priori* clasist, nu neapărat profesional, intelectualul[46] fiind imaginat o vreme, alături de burghez și moșier, în antiteză cu clasa muncitoare (unica presupusă ca legitimă într-o Românie socialistă) aliată cu țărănimea, până când dezvoltarea unei filozofii mai incluzive, după 1965, cooptează intelectualitatea alături de „muncitori" (și chiar ca spețe specifice de „muncitori" – vezi conceptul generic „oameni ai muncii de la orașe și sate") și inclusiv la nivelul eșalonului superior, în proiectul modernizării țării. Spre finele național-comunismului ceaușist se cristalizează însă un fenomen deloc previzibil în epoca începutului de secol XX, a monopolului țărănist acuzat de un Lovinescu: critica înregistrează și comentează cu interes ipostaza țăranului „intelectualizat" sau „cerebral"[47] din proza anilor 1980 și mai timpurie, procesul de „intelectualizare" a țăranului fiind considerat însă cu origini mult anterioare: în *Moromeții* (vol. I; 1955) de Marin Preda, care ar fi adus în scenă primul țăran-„filozof" din literatura română.

O serie întreagă de comentatori ai literaturii postbelice, începând cu Ov. S. Crohmălniceanu și Dumitru Micu remarcă modul tot mai ne-tradițional reprezentat al personajului țăran în comparație cu literatura de până atunci, predispoziția lui pentru filozofare și contemplare (lui Micu îi aparține calificarea personajului Ilie Moromete drept „un țăran filozof"[48]), așa cum remarcă „suceala", ezitarea, angoasa calificabilă ca „existențială" și chiar „existențialistă" a eroilor din proza anilor 1960. Comparația dintre gândirea țărănească și filosofia lui Kant a continuat – mai mult sau mai puțin explicit în siajul citatei afirmații a lui Călinescu – să fie explorată și în perioada postbelică și chiar în secolul XXI. Explorarea se face atât confirmând teza lui Călinescu (deseori sub impresia că această teză constituie o antiteză solidă a perspectivei lui Lovinescu ostile „țărănismului" în literatură, ignorând, adică, disocierea între „spiritualizare" și „intelectualizare", inerentă, cum am arătat, pentru înțelegerea justă a proiectului lovinescian), cât și mergând în răspărul tezei lui Călinescu sau neabordând această pistă și posibilele ei raportări la proiectul deruralizării literaturii prin „intelectualizare" al lui Lovinescu. Astfel, apar opinii care înalță gândirea țăranului la nivelul lui Kant sau al vechii filozofii grecești (sau coborându-le pe acestea la nivelul gândirii țăranului valah), prețuindu-i, s-ar spune, forța

de adaptare, flexibilitatea la context, sau perenitatea, capacitatea ataractică, solară, stoică de perpetuare a propriilor valori independent de conjuncturi sau împotriva lor. Este opinia lui Mihai Ungheanu, pentru care tocmai „intelectualitatea" personajului lui Preda constituie „deosebirea" dintre Moromete și personajul Ion al lui Rebreanu, constituind „nota de puternică originalitate a cărții lui Marin Preda. Dacă Rebreanu reușise să probeze că materia lumii rurale poate procura substanța unei remarcabile creații obiective, Marin Preda îi descoperă acestei lumi, mult hulită de moderniști, intelectualitatea", „intelectualitatea" lui Moromete desemnând facilitatea invenției, colocvialitatea, harul povestirii, inteligența, ironia, umorul[49]. Ungheanu face chiar un pas mai departe și distinge în Moromete o continuare nu atât a tipologiei rurale specifice prozei lui Rebreanu, cât o infiltrare în genealogia eroilor inadaptați (non-rurali) din proza interbelică, mai curând raliabili tipologiei „intelectualiste" din romanele lui Camil Petrescu („eroul seamănă izbitor cu fragilii și candizii eroi strangulați de o societate dură, pe care i-a înfățișat societatea interbelică"[50]); dacă nu Moromete, atunci personajul Țugurlan ar face saltul direct în galeria „omului revoltat" al lui Albert Camus: „Condiția lui [Țugurlan] este cea a revoltatului continuu, a omului care spune «nu», fără a ști să ceară altceva în loc. [...] Țugurlan nu e un maniac al gestului furios, ci un adânc nemulțumit, care sesizează absurditatea universului în care trăiește și înțelege că, dacă nu-i opune tentativa sa de independență, va termina printr-o totală alienare" – *i.e.* omul aflat în luptă cu „absurdul", „anomalia" – o luptă dusă însă cu tehnici non-materiale, spirituale sau intelectuale. Vine la rând și situarea în tipologia stoicilor: deși strivit de istorie și societate, țăranul lui Preda n-ar fi „un dezarmat congenital", ci un „ins constrâns de propria condiție să stea dezarmat în fața amenințărilor și să le suporte asaltul" – fapt ce îi constituie „grandoarea", nicidecum decăderea sau pieirea[51]. Pe aceste temeiuri, atât Moromete, cât și Țugurlan, fiecare în felul și cu tehnicile sale de abordare a realității, ar fi „superiori" eroilor lui Rebreanu, prin capacitatea lor de a se ridica la „abstract", pe „scara spiritului și a intelectualității"[52].

Este opinia lui Eugen Simion, care observă în proza lui Zaharia Stancu mai curând rezistența precară a intelectualului-narator și lipsa răspunsurilor pe care cărțile nu le oferă în fața terorii neantului și a morții, în raport cu care adaptarea modelată prin tehnici sapiențiale străvechi a bătrânei țărănci pare superioară[53]. Tot Simion remarcă tipologia inedită a lui Ilie Moromete, care „nu seamănă cu nici unul dintre personajele prozei anterioare, rurale sau citadine. Originalitatea lui vine din modul în care un spirit inventiv, *creator*, transformă existența într-un spectacol"[54]. El definește „*starea de liniște și de contemplație* starea tipic moromețiană"[55] (este, de altfel, condiția artistului la Schopenhauer) și elaborează definirea excepționalității lui Moromete, care ar etala un spirit „*ironist*" aliat cu profunzimea[56], care „privește existența ca un spectacol *superior*"[57], apt să sesizeze (creeze) într-un fapt divers „ceva deosebit, o notă înveselitoare, o lumină care pentru ceilalți nu se aprinde"[58], dar și să recurgă la arhiva de soluții sapiențiale ancestrale (vezi „experiența milenară a evaziunii, amânării")[59]. Toate sunt explicabile prin aceea că Moromete (dar și alți participanți la colocviile din Poiana lui Iocan) este, în sumă, un adevărat spirit *filozofic*, cu nimic distinct de „filozofii de profesie" (linia interpretativă al cărei ton l-a dat Călinescu, prin conjuncția „[ț]ăranul și Kant", e evidentă): „Cine petrece cu asemenea gratuități nu poate avea un spirit elementar, nepricepător de subtilități. Ideea unui țăran cu mintea greoaie, receptivă doar la aspectul practic al lucrurilor, iese de aici rușinată [trimitere probabilă la modul lovinescian de interpretare a ruralului, *n.m.*, *T.D.*]. Moromete, Cocoșilă, Dumitru lui Nae dezbat niște abstracțiuni, mulțumirea lor iese din relațiile pe care le stabilesc între niște noțiuni îndepărtate de existența lor și noțiunile curente de viață. Nu altfel procedează filozofii de profesie, deosebirea este că limbajul lor este mai complicat [similar cu deosebirea de tehnică și de finețe remarcată de Călinescu, *n.m.*, *T.D.*]. n-ar fi exagerat să spunem că protagoniștii acestui *banchet* [platonician, desigur, *n.m.*, *T.D.*] sunt, în fond, niște spirite socratice dedate cu otrava speculației. În lumea și cu fantezia lor specifică, ele se bucură de jocurile inteligenței. *Adunarea* din curtea lui Iocan este universitatea lor"[60]. Filozofia înseamnă, așadar, imperiul valorilor durabile, căci non-materiale, deși „satul arhaic, civilizația moromețiană", ca produse ale unor conjuncturi în primul rând materiale, „sunt sortite să piară"[61]. Filozofia înseamnă, și mai scurt spus, *Sapientia* aliată cu *Arta/ Creația*, forme de perpetuare prin spirit – opozabile unei *Scientia*, ale cărei valori trăiesc permanent sub spectrul invalidării și se definesc ca atare. Simion nu ezită, de altfel, ca și Ungheanu, să încurajeze trecerea psihologia țăranilor lui Preda în cheie existențialistă, care i-ar absolvi de lectura păgubos clasistă la care i-ar fi redus criticii din prima jumătate a secolului XX (Lovinescu ar fi referința cea mai la îndemână în context, deși numit e doar Călinescu, cu modul tratării personajelor lui Ioan Slavici) și le-ar revela forța de a exprima „condiția umană" – o condiție, se înțelege, universală și imuabilă, valabilă de la spiritul socratic la omul revoltat camusian: „M. Preda prezintă niște țărani inteligenți și ironici, complecși ca structură morală, în măsură prin aceasta să-și reprezinte și să trăiască la modul lor caracteristic marile drame ale existenței. În proză nu profesiunea și cultura personajelor interesează, ci capacitatea lor de a exprima condiția umană. Un doctor docent și un tăietor de lemne pot fi în egală măsură eroi de literatură fundamentală" [62] (De altfel, lectura într-o cheie existențialistă, identificată cu o filozofie a valorilor perene, inalterabile ale omului, va fi extinsă de critică și cu referire la alți eroi ai lui Preda[63], monopolizând aproape soluțiile de lectură până inclusiv în secolul XXI, cum voi arăta mai jos.) Spre aceeași albie se îndreaptă opinia unor Alexandru Paleologu, pentru

care discuția țăranilor din Poiana lui Iocan reprezintă un echivalent al „agorei" clasice, sau Valeriu Cristea, pentru care Preda este un Homer (așa cum pentru Lovinescu Rebreanu era autorul „epopeii" țărănimii); ori mai recentul punct de vedere al lui C. Stănescu, care vede în personajul iconic al lui Marin Preda un „Kant din Siliștea", care judecă realitatea fără complexe de clasă, „moromețianizând" acțiunile casei regale a României în discuțiile din poiana lui Iocan[64]. Un element din același pluton – respectiv un ecou târziu al tezei călinesciene din „Camil Petrescu teoretician al romanului" și al „existențializării" ruralului predist *via* Ungheanu, Simion și alții – formulează după 2000 Paul Cernat. După ce semnalează „prejudecata" „modernității lovinesciene" de a descuraja producția de literatură cu subiect rural, Cernat îi combină pe Jean-Paul Sartre (trecut prin amintiții critici români exprimați în anii 1960-1970) cu G. Călinescu în sentința că *Moromeții* se remarcă prin „umanismul ei existențial – incompatibil cu literatura «făcătorilor de cuvinte»" (ultima sintagmă putând fi înțeleasă atât ca proustianismul neplăcut lui Călinescu, cât și ca „noul roman francez" influent în epoca lui Preda; este o semnalare situabilă în siajul tezei lui Călinescu despre țăran-și-Kant și totodată a preferinței acestuia pentru romanul *vieții* autentice, nu pentru literatura de salon sau, cum am numit-o mai sus, *scolastificată*). Pentru obținerea acestei caracterizări, Cernat plătește prețul de a scoate în relief, simili-protocronist, conservatorismul (un congelaționism, mai precis) salutar al regimului totalitar comunist („regimul totalitar comunist a conservat printr-un fel de congelare istorică (și distorsionare) tradiția umanismului clasic, discreditată în Occident de acțiunea conjugată a avangardelor și a consumerismului"), care ar fi produs condițiile propice emergerii acestui „existențialism țărănesc" afin „umanismului clasic"[65] (calificare ce reproduce fidel soluția lui Ungheanu de abordare a personajului Țugurlan prin tipologia „omului revoltat" sau pe aceea a lui Simion de convertire la „existențialism" a galeriei de țărani semnificativi din *Moromeții*). De aici, derivă în mod natural la Cernat ipoteza „globalizării" nefaste în ordine sociologică, dar și literară: dacă „regimul totalitar comunist" și „obsedantul deceniu" al șaselea au creat ambientul prielnic „umanismului existențial" al „capodoperei" *Moromeții*, „globalizarea" refuză post-comunismului românesc șansa accesului la capodoperă, fie ea doar una cu „reprezentativitate identitară" sau, în termeni mai vechi, familiari lui Lovinescu, cu „specific național": „Globalizarea se arată a fi mai puțin prielnică apariției și impunerii unor capodopere cu reprezentativitate identitară de cât a fost «obsedantul deceniu»"[66] (ce se reține de aici e că inclusiv stalinismul – câtă vreme e *al nostru*, *românesc*, câtă vreme a făcut posibilă nașterea unor capodopere cu forță de „reprezentare identitară" – este, fie și doar în anumite privințe, preferabil dizolvării post-umaniste occidentale și, în fine, „globalizării" de ultimă generație).

E vorba, în sumă, la criticii de mai sus, de o perspectivă conservator-populistă și localistă („identitară"), care privilegiază „lumina" (lumina înțelepciunii, lumina creației, lumina arcadiană a conservării valorilor tradiției/ clasice) care *încă vine* sau care abia odată cu literatura lui Preda *începe să vină* de la sate – pentru a folosi un vocabular manevrat însă de Lovinescu în sens contrar (vezi mai sus citata declarație-crez din *Istoria civilizației române moderne*: „Lumina nu vine de la sate"). Perspectivele de mai sus se întâlnesc în certitudinea că, deși „învins" de conjuncturi (fie ele colectivizarea stalinistă, posibil de convertit într-o Arcadie a criogenării valorilor, sau consumerismul post-1989, imposibil de convertit în acest sens), satul românesc și oportunitatea tratării lui în literatură continuă să fie viu, să se regenereze în esența lui, ca un garant al tradiției/ clasicității.

Tot în anii postbelici se coagulează însă și perspective care accentuează mai curând latura declinistă, nefastă sau terminală a conservatorismului asociat personajului-țăran, nu în sensul auto-perpetuării „luminate", ci al inadaptării care sortește extincției, inclusiv în sensul imposibilității structurale a ruralului de a se *ridica*, *i.e.* „intelectualiza" sau „urbaniza" cu adevărat. „Existențialismul țărănesc" observat de Cernat devine în acest caz un „subzistențialism țărănesc", o formă de perpetuare a inaptitudinii de a-și transcende condiția/ clasa. Este însăși perspectiva lui Preda: „Părerea mea este că un țăran, chiar și dacă ajunge doctor în filozofie, tot țăran rămâne. [...] concepția lui despre lume, chiar dacă va fi un admirator avizat al lui Kant, va fi una țărănească"[67], cu varianta, expusă în *Marele singuratic* (1972): „Un țăran, dacă vine la București, tot țărani caută"[68]; sau perspectiva lui Nicolae Manolescu, pentru care personajul Ilie Moromete reprezintă „cel din urmă țăran" din literatura română, romanul lui Preda reflectând procesul „deruralizării" satului românesc prin industrializare și colectivizare: „Naratorul lui Marin Preda nu mai izbutește să se identifice, precum acela al lui Slavici, nici cu vocea colectivității. Armonia dintre motivările individuale și acelea sociale ne apare mult mai dificil de realizat. [...] Putem considera că singura încercare de conciliere o reprezintă adoptarea de către narator a viziunii lui Moromete. Însă este Moromete cel mai bine situat, dintre personaje, pentru a face din ea o reușită? Nu cumva este el însuși, în raport cu ceilalți protagoniști, un «marginal», o excepție, un fel de ultim mohican al acelei filozofii de viață de care s-a legat perpetuarea vechilor valori ale satului românesc? Hotărât lucru, Moromete este *cel din urmă țăran*, în acest roman al deruralizării satului"[69]. Deruralizarea este un proces perceput inclusiv de critica literară mai curând ca traumatic și nefast decât ca un posibil echivalent al acelei „modernizări" benefice pe care spera Lovinescu să o vadă extinsă la nivelul întregii societăți (dar al cărei motor ar fi fost, în accepția lui, burghezia liberalo-capitalistă, nu socialismul sau poporanismul). Perspectiva „declinistă" asupra satului din romanul lui Preda și totodată imaginarea acestui scriitor

ca punct final al unei tradiții care pleacă de la Ion Creangă și trece prin Rebreanu (nu împotriva acesteia, cu Preda ca început al unei noi tradiții a reprezentării țăranului, așa cum consideră Simion & Co.) e confirmată, aproape de linia interpretativă a lui Manolescu, de Doris Mironescu, pentru care odată cu *Morometii* dispare „forța de unificare simbolică a reprezentării lumii sătești, pe care autori precum Creangă, Slavici, Sadoveanu, Rebreanu sau Preda o fructificaseră în chip exemplar"[70]. Ceea ce l-ar diferenția pe Preda, în interiorul acestei tradiții pe care o epuizează, de antecesorul Rebreanu este aceeași imposibilitate (semnalată de Manolescu în comparație cu Slavici) de a mai armoniza gândirea individuală a personajului cu ordinea comunitară supraindividuală. Adică privirea (autorului, personajului, naratorului?) tot mai puțin compatibilă cu un set de legi valabile pentru toți membrii unei comunități, altfel spus, cu moștenirea simili-kantiană (sub aspect moral – deci, în termeni kantieni, rațional). Dar – și mai aproape de adevăr – este o privire tot mai puțin compatibilă cu acel model de interpretare de sursă călinesciană și neo-spiritualistă care făcuse posibilă joncțiunea dintre gândirea și ethosul țăranului român de filozofia (incluzând Morala și Intelectul) cu majusculă impersonată de Kant: „Nota specifică a lui Preda, care îl diferențiază de «crudul» Rebreanu, este sublinierea laturii morale a lumii povestite, cu o investiție personală neobișnuită. Nu apare la Preda inflexibila lege morală transcendentă care bântuia satul rebrenian, făcându-l să semene uneori cu haosul, alteori cu apocalipsa. Dimpotrivă, măsura morală este în oameni, fiecare trebuind să ducă lupta delimitării binelui de rău pe cont propriu, așa cum o face cuplul de «răzvrătiți» Polina și Birică sau tulburele Țugurlan", gospodăria lui Moromete (desemnată prin pluralul coeziv Morometii) emanând în mod excepțional o „«lumină» interioară", iar Moromete fiind „singurul om care *pare* să aibă o autoritate morală asupra celorlalți [*subl. m.*, *T.D.*]"[71] – excepția simbolizată de Moromete, fiind, cum arătase Manolescu, o aparență sau o licărire crepusculară. Ruperea contractului „măsurii morale" echivalează, așadar, cu o distribuție sau mai curând cu o dispersie în contingent a legii morale, spartă în individualități. O descentralizare a legii morale, care încurajează mai puțin un scenariu al emancipării (inclusiv intelectuale) a țăranului și care poate fi citită mai curând ca un semn al disoluției sus-amintitei „forțe de unificare simbolică a reprezentării lumii sătești"; în fond, ca o torpilare ireversibilă a tot ce înseamnă tradiție, vocabular comun al patrimoniului rural, identificabil inexorabil – întocmai ca la Lovinescu – cu *trecutul*; un trecut fatalmente inapt să mai emită sau să mai transmită „lumină". Din comentariul lui Mironescu se poate specula, mai departe, că tradiția începută prin Creangă se stinge prin *Morometii* („romanul lui Preda semnalează sfârșitul «lumii» lui Ilie Moromete, mai exact sfârșitul iluziei acestuia că trăiește într-o lume pe care o poate controla"[72]) tocmai fiindcă țăranul e dependent, practic, de o lume reglementată, legală, legiferantă și legalistă, deci inerent „intelectualistă" – ca gândirea lui Kant –, în lipsa căreia, câtă vreme nu-și mai poate perpetua iluziile comunitare, piere. Nu e vorba însă atât de o filozofie a scriitorilor sau a personajelor-țărani în sine, cât de un model interpretativ al criticii, care – pe linia lui Călinescu și a neo-spiritualiștilor de formație interbelică – au forțat apropierea gândirii arhaice, sapiențiale autohtone de logicismul și legalismul lui Kant, sperând să invalideze, astfel, scenarii considerate inoportune – nu în ultimul rând fiindcă pot fi manevrate în sens anti-național(ist) –, ca „intelectualizarea" literaturii de pe linia Lovinescu – Camil Petrescu. Sfârșitul lumii lui Moromete înseamnă, în acest sens, sfârșitul contractului țăranului cu legalismul-deci-intelectualismul simili-kantian, în măsura în care coincide, de fapt, cu sfârșitul modelului interpretativ de extracție călinesciană care a permis apropierea tipologiei gândirii arhaice de filozofia lui Kant.

În concluzie, sociologia și epistemologia personajului literar în raport cu tema „intelectualizării" se poate spune că au confirmat, de-a lungul secolului XX, în aceeași măsură în care au și infirmat modul în care Lovinescu imagina și predicta evoluția socioculturală în România. Criticul de la „Sburătorul" era convins, în dezacord cu curentele populiste de tipul sămănătorismului și poporanismului, că nu țăranul este (trebuie să fie) subiectul istoric al modernizării statului român, ci burghezia și în genere segmentele urbane, industrializate, capitalizate și superior educate; că, altfel spus, „intelectualizarea" literaturii este un proces indisolubil legat de această categorie/ complex de categorii socială/e. Criticii literari din România socialistă (atât eșalonul șaizecist, dar mai ales criticii din anii socialismului terminal și chiar unii critici care se pronunță asupra literaturii din comunism în perioada de după 1989 și chiar de după 2000) sesizează însă în literatura română postbelică – îndeosebi proză, dar nu mai puțin poezie – un proces ori un fenomen al „intelectualizării" survenit, de o manieră surprinzătoare, contraintuitivă, dinspre zona ruralului spre urban. Determinat de circumstanțele istorice, țăranul ar fi fost nevoit, afirmă aceste narațiuni critice, să devină mai „filozof" decât citadinul, să dezvolte o perspectivă *cogitativă* asupra lumii la care citadinul nu ar fi avut acces sau pe care acesta din urmă nu ar fi fost forțat de împrejurări să o dezvolte. Aceasta ar fi interpretarea care ar infirma predicția sociologică a lui Lovinescu. Pe de altă parte, câtă vreme se constată că evoluția spre „intelectualizare" a fost, într-adevăr, direcția fertilă, de viitor, a societății și implicit a literaturii române în secolul XX, indiferent de regimul politic și economic adoptat, se poate spune că Lovinescu a avut dreptate: fie că e operată de vectorul urban, fie că survine dinspre rural, „intelectualizarea" literaturii, a personajelor, a discursului în ansamblu s-ar dovedi cartea câștigătoare.

Totuși, această schimbare de perspectivă postbelică

asupra personajului țăran – o schimbare de perspectivă a scriitorilor, dar nu mai puțin sau chiar mai accentuat a criticilor literari – se poate spune că este la fel de improprie punerii în paralel cu modul în care înțelegea Lovinescu „intelectualizarea" în literatură pe cât de improprii au fost numeroase inițiative de respingere a proiectului intelectualist lovinescian – de la Călinescu și tradiționaliști încoace. Se poate reproșa, astfel, că tipul țăranului filozof sau cogitativ frecvent în literatura română postbelică nu este, de fapt, convergent cu tipul gândirii „intelectualizate" promovate de Lovinescu; că primul ține de o paradigmă a gândirii arhaic-sapiențiale ilustrate de *Moriță*, în genere de creația populară, de prozele lui Sadoveanu etc. și resuscitată în neo-spiritualismul interbelic. În schimb, tipologia personajului pe care ar fi dorit Lovinescu să îl producă proza secolului XX ține de o epistemologie eminamente modernă, de amprentă tehno-capitalistă și, în mod particular, afină raționalismului scientist și al științei ca aplicație de legi generale, în termeni kantieni („cercetători ai tainelor firii sau ai trecutului istoric, ochi pironiți pe firul de iarbă ce crește"), la care se asociază varii curente psiho-filozofice de fine de secol XIX și început de secol XX. Adică rezolut istoricizate, care își reclamă o individualitate marcată în istoria ideilor, nu se vor cogitație sau filozofie indistinctă, ca fenomenologia și alte metodologii de studiere a „conștiinței" de care se prevalează, de pildă, pe teren românesc un Camil Petrescu. (Ceea ce am propus în această secvență finală este, desigur, doar un punct de plecare pentru un eventual studiu pe tema evoluției conceptului de „intelectualizare", mai mult sau mai puțin apropiat de originarul lovinescian, în literatura și în jargonul criticii literare din comunismul românesc, studiu care poate fi extins cu profit și asupra literaturii și criticii de după 1989. [73])

Din acest turnir al modelelor interpretative și teoriilor referitoare la oportunitatea încurajării sau descurajării literaturii cu subiect rural de-a lungul secolului XX se poate conchide că, măcar în spețele expuse aici, polemicile interbelice și descendentele lor postbelice de secol XX și XXI au ratat deseori presupozițiile adversarului (Călinescu scoate în evidență calitățile sapiențiale ale gândirii țărănești, pe care Lovinescu nu le negase, dar care nu reprezentau pentru el o miză în proiectul modernizării ansamblului societal în care angajează literatura; în genere, aceste polemici ignoră distincția între *Sapientia*, specifică gândirii arhaice sau conservatoare, și *Scientia* – specifică gândirii moderne, adică procesului de continuă inovație și perimare). Însă, fapt cu atât mai alarmant, niciunul dintre aceste scenarii referitoare la includerea, perpetuarea sau limitarea accesului ruralului în literatură – nici ipoteza „luminii care nu vine de la sate" a lui Lovinescu & Co., căci țăranul e retrograd prin natură, nici ipoteza țăranului „luminat" prin natura sa, a lui Călinescu & Co., care, prin urmare, nu are nevoie să fie „luminat" de alții, din contră, îi poate *el* înălța pe aceștia – nu admit posibilitatea sau oportunitatea unei evoluări în sens pozitiv a condiției țăranului, a ameliorării sau transgresării acestei condiții. Fie că îl exclud pe țăran din postura de agent activ de prim ordin sau măcar cooptabil în procesul de modernizare, ca Lovinescu, fie că sunt mefiente în raport cu procesul de modernizare însuși sau a ideii de emancipare, care ar presupune inerente pierderi patrimoniale, de valori ancestrale, universal și național umaniste, autenticiste etc., pe care (doar) țăranul le-ar deține, ca linia alimentată de Călinescu, ambele scenarii speculează imaginea unui țăran impermeabil la progres. Întreaga dinamică a teoriilor care îl privesc se mărginește la a judeca această proprietate ca negativă (indice al unei presupuse naturi eminamente reacționare, retrograde a țărănimii) sau ca pozitivă (chiar când se adaptează, țăranul o face autoperpetuându-se, protejat în carapacea lui milenară). Necesitatea depășirii acestor perspective este o cauză care se impune de la sine.

Note:

1. Vezi articole din primii ani ai secolului XX ca „Literatura și critica noastră", „Mișcarea literară" (incluse în E. Lovinescu, *Pași pe nisip*, vol. I (București: Librăria Națională, 1906).
2. E. Lovinescu, „Criza actuală a literaturii noastre", *Convorbiri literare*, nr. 12, decembrie (1911); reprodus după E. Lovinescu, *Opere*, ediție îngrijită de Maria Simionescu și Alexandru George, note de Alexandru George, vol. IV (București: Editura Minerva, 1986), 412.
3. Ibid., 413.
4. Ibid., 414.
5. E. Lovinescu, „Mișcarea *Sămănătorului*", subcap. „II. Literatura *Sămănătorului*", în E. Lovinescu, *Critice*, ed. II, vol. IV (București: Editura Alcalay &Co., 1920), 90.
6. Pentru interpretarea în sens clasist a teoriei lovinesciene a sincronismului și a manierei de promovare a „poeziei noi", vezi eseul meu "Social Class Difference and the Evolution of Romanian Literature from Lovinescu's Perspective (1924–1929)", în Ștefan Baghiu, Vlad Pojoga, Maria Sass (eds.), *Ruralism and Literature in Romania* (Berlin: Peter Lang, 2019), 205-218.
7. Karl Kautsky, „Die Intelligenz und die Sozialdemokratie", *Die Neue Zeit*, Jg. XIII, 2 (1894-1895); apărut și în traducere franceză, în

1895. Cu origini ruso-poloneze de secol XVIII, conceptul de „intelighenție" desemnează aici „intelectual(itatea)", *i.e.* o categorie socio-profesională suficient de largă pentru a desemna orice tip de muncă „non-fizică" și suficient de restrânsă pentru a desemna, totuși, o muncă în relație cu gândirea, reflecția, producția de idei. În Franța, bazinul de inspirație predilect pentru Lovinescu și criticii români ai începutului de secol XX, conceptul de „intelectual" se dezvoltă în directă conexiune cu acela de „proletar(iat) intelectual", cu o localizare temporală precisă, așa cum arată Shlomo Sand, în ultimul deceniu al secolului XIX, într-un segment sociologic la fel de bine determinat: grupurile de studenți săraci, care – suficient de numeroși pentru a compune o masă demografică relevantă (rezultată din situația particulară a creșterii la nivel de masă a accesului în universități spre finele secolului XIX) și aflați în legătură cu organizațiile socialiste – încep să mediteze la propria condiție și la posibilitățile emancipării – vezi Shlomo Sand, „Le Marxisme et les intellectuels vers 1900", în Madeleine Rebérioux et Gilles Candar (dir.), *Jaurès et les intellectuels* (Paris: Les Éditions de L'Atelier/ Éditions Ouvrières, 1994), 203-222.

8. E. Lovinescu, „Criza actuală a literaturii noastre", 414-415.
9. E vorba de conceptul de clase/ pături „superpuse" folosit de gazetarul Eminescu. Vehiculat cu conotații negative de poetul conservator, același concept obține la Lovinescu o conotație pozitivă: sunt „păturile" cu șanse de a participa la necesarul proces de „intelectualizare" care trebuie să cuprindă și literatura contemporană.
10. E. Lovinescu, „Criza actuală a literaturii noastre", 418.
11. E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, vol. III, *Legile formației civilizației române* (București: Editura Ancora, 1925); reprodus în E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, ediție critică de Oana Soare și Nicolae Mecu, Introducere de Eugen Simion (București: Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Muzeul Național al Literaturii Române, 2016), 431.
12. E. Lovinescu, „Criza actuală a literaturii noastre", 415.
13. E vorba, cel mai probabil, de articolul „Gândire – poezie", *Convorbiri literare*, nr. 8, octombrie (1910).
14. E. Lovinescu, „Criza actuală a literaturii noastre" , 416.
15. Ibid.
16. Ibid., 417-418.
17. În România, conceptul de „proletariat intelectual" avea oarecare popularitate în ultimul deceniu al secolului XIX: în 1893, de exemplu, Ioan N. Roman publica „Proletariatul intelectual" (*Adevărul*, nr. 1167, 17 august); în 1894 C. Dobrogeanu-Gherea publica „Artiștii proletari intelectuali", în *Literatură și știință*, vol. 2 (București: Editura Librăriei E. Graeve &Comp.), revistă pe care o conducea. Sintagma „proletariat intelectual" apare relativ frecvent și la G. Ibrăileanu, în contexte variabile. De exemplu, ca „pătura cultă" care nu-și face totuși vizibilă solidaritatea de clasă cu proletariatul, ci o atitudine mercenară, conjuncturală, în funcție de interesul de moment. Viziunea lui Ibrăileanu merge în sensul folosit de Kautsky, pentru care intelectualii – chiar dacă pot fi aduși la un acord cu proletariatul – figurează ca o categorie distinctă de acesta: „Pătura cultă însă nu-i clasă care trăiește prin sine. Ea e o clasă de mercenari, cari se bagă în slujba altor clase. Ea e clasa din care celelalte își recrutează apărători, luptători. Deci lupta între fracțiile păturei culte revine tot la lupta între interesele antagonice ale diferitelor clase", ca urmare, cercurile intelectuale „nu pot fi de nici un leac, căci lupta între clase, sau lupta între indivizi, care-i un rezultat al luptei între clase, lupta aceasta nu poate avea leac. Leacul luptei între clase este... dispariția lor" (G. Ibrăileanu, „Între scriitori..." (1894); reprodus în G. Ibrăileanu, *Opere III. Publicistică (iulie 1889–decembrie 1906)*, ediție îngrijită de Victor Durnea, Introducere de Eugen Simion (București: Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Muzeul Național al Literaturii Române, 2019), 313); vezi și „«Idealul» lui Carada et C-ie" (1894) – un articol al aceluiași Ibrăileanu contra „colectiviștilor" liberali, partidul de „negustori mărgeniți" care, la 1892, adusese în discuție „«idealul» votului universal"; acest „ideal", descoperă însă Ibrăileanu, nu este decât un cadou otrăvit, care va trata inechitabil „reprezentanții poporului de jos și ai sărăcimei inteligente" (ibid., 354) – „sărăcimea inteligentă" fiind o versiune mai neaoșă a conceptului de „proletariat intelectual".
18. Lovinescu folosește aici clișeul romantic sau mai curând romanțios al lui Eminescu-proletar, intelectual sărac, „încercat de mizerie" (în bună măsură propagat *via* teoria „decepționismului" a lui Gherea), de care se vor servi în anii 1950 ideologii realismului socialist (de exemplu, I. Vitner). Este un clișeu demontat ulterior de biografi și sociologi, însă primul care contestase această direcție de interpretare fusese chiar Maiorescu, în studiul „Eminescu și poeziile lui" (1889). Totuși, chiar dacă încadrarea lui Eminescu în categoria proletariatului intelectual sau a sărăcimii e discutabilă, teza lui Lovinescu nu e invalidată prin invalidarea potențială a exemplului folosit de el. Alți scriitori – chiar din imediata lui contemporaneitate – o vor fi ilustrat-o din plin. Totuși, nu pot lăsa neremarcată o coincidență: același Lovinescu care acceptă în 1911 că Eminescu e „prototipul" proletarilor intelectuali, va afirma ironic și că „[d]in fiecare pagină de critică estetică a d-lui Gherea se aude glasul jalnic al stomahului gol al milioanelor de proletari" (E. Lovinescu, „C. Dobrogeanu-Gherea" (1915), reluat în E. Lovinescu, *Critice*, ed. I, vol. IV (București: Tipografia „Gutenberg", Joseph Göbl, 1916), 22). Cum Gherea îl proletarizase și pe Eminescu, e de presupus că unul dintre glasurile stomacurilor goale ale proletarilor apărați de Gherea va fi fost al lui Eminescu însuși. Literatura „țărănistă" sau „țărănizată" a pântecelui și glasul jalnic al stomacului gol eminescian se întâlnesc, astfel, pe nebănuite căi și dincolo, desigur, de intențiile lui Lovinescu.
19. E. Lovinescu, „Criza actuală a literaturii noastre", 418-419.
20. Maiorescu îl lăudase cu aceste cuvinte pe poetul A. Naum, la primirea acestuia în Academie: „Ai fost totdeauna deasupra cetei

de scriitori care de-abia țin condeiul cu o mână și cu cealaltă o și întind spre câștig, care cred că numai cestiunile de capital și de salariu pot să miște omenirea și care, sub cuvânt de proletariat intelectual, vor să facă și *arta proletară și cerșetoare* [*subl. m., T.D.*]. Ai rămas nemolipsit de această vremelnică rătăcire a unor spirite, ai rămas în toată activitatea d-tale un *idealist*" (Titu Maiorescu, „*Poeziile* d-lui A. Naum" (1894), reprodus în Titu Maiorescu, *Opere. I. Critice*, ediție îngrijită, cronologie, note și comentarii de D. Vatamaniuc, Studiu introductiv de Eugen Simion (București: Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, Univers Enciclopedic, 2005), 745). E vizibilă aici antiteza idealist *vs*. proletar, particularizare a antitezei idealist *vs*. materialist – prin care înțelege Maiorescu să desfidă orice încercare de întinare a artei – a statutului ei eminamente „autonom", care o desparte de orice este meserie, prestează o muncă și solicită plată. Arta trebuie păstrată, după Maiorescu, departe de „muncă" și, prin urmare, departe de „bani". Arta plătită devine, în aceste condiții, o artă „cerșetoare", deci trădătoare a propriei esențe, arta care reclamă drepturi refuzate ei de tradiție (de la Platon citire). „Proletariatul intelectual" reclama, în schimb, ca și arta să fie considerată muncă și prin urmare să fie retribuită.

21. Vezi Immanuel Kant, *Opere. Critica facultății de judecare*, trad. Rodica Croitoru (București: Editura All, 2007), 251.
22. E. Lovinescu, „Criza actuală a literaturii noastre", 419.
23. Este titlul unei celebre anchete inițiate în 1927 de „Viața literară", care arată că nici în deceniul al treilea al secolului XX proza românească de mari dimensiuni nu rezolvase mulțumitor lipsa remarcată încă din 1911 de Lovinescu. Articolul lovinescian „Criza actuală a literaturii noastre" anticipează tematica acestei anchete.
24. E. Lovinescu, „Intelectualizarea literaturii", *Rampa*, nr. 66, 7 ian. (1912); reprodus din E. Lovinescu, *Opere*, ediție îngrijită de Maria Simionescu și Alexandru George, note de Alexandru George, vol. V (București: Editura Minerva,1987), 54.
25. Am folosit metafora prin care chiar Lovinescu sintetiza efectul Maiorescu asupra culturii române în monografia pe care i-o dedică în 1940.
26. E. Lovinescu, „L. Rebreanu" (I-IV), *Sburătorul*, nr. 30-33, 4-25 dec. (1920), reprodus din E. Lovinescu, *Critice*, ed. II, vol. V (București: Editura Viața Românească, 1921), 9.
27. Ibid., 14.
28. Ibid., 7.
29. Ibid., 9.
30. Ibid.
31. Ibid., 4.
32. „Epopeea țărănimii noastre" este o calificare prin care Lovinescu ține probabil să facă aluzie sau un contrapunct la „poetul țărănimii" – titlul acordat de Gherea lui Coșbuc.
33. Ibid., 14.
34. Ibid., 12.
35. Vezi, de exemplu, Théodule Ribot, *Les maladies de la volonté* (1883).
36. Pe de altă parte, concepția lui Lovinescu despre ce este și ce trebuie să fie romanul, ca gen literar, dar și ca filozofie a modernității trebuie să fie pusă în relație și cu concepția timpurie a lui Maiorescu despre genurile literare din *Einiges Philosophische in gemeinfasslicher Form* (Berlin: Nicolai, 1860), derivată din teorii ale lui Schiller trecute prin J.F. Herbart ș.a., dar vizibilă și în scrieri mai târzii (vezi „Literatura română și străinătatea", 1882, unde sursa indicată este Goethe): „drama și romanul constituie contrarii. Eroul romanului, prin excelență pasiv, este determinat de împrejurări; personajul principal al dramei, prin excelență activ, determină el însuși împrejurările" (Titu Maiorescu, „Considerații filosofice", trad. Ion Herdan, în Titu Maiorescu, *Opere filosofice*, îngrijirea ediției de Alexandru Surdu (București: Editura Academiei Române, 2005), 110). Comparată cu aceste idei îmbrățișate de tânărul Maiorescu, pledoaria lui Lovinescu pentru eroul non-volițional ca depășire a modelului volițional, ar putea fi văzută, din contră, nu ca o depășire, ca un progres, ci ca un regres, ca o întoarcere la „pasivitatea" eroului romanesc teoretizată în anii primului romantism, la calitatea acestuia de a fi „determinat de împrejurări" sau mai bine zis la incapacitatea lui de a se ridica deasupra acestora, de a le domina, precum eroul dramei. Totuși, s-ar putea observa la fel de bine că modul în care Lovinescu solicită eroului de roman *să nu voiască*, anume vitalitatea pulsiunii non-volitive a unui astfel de erou potențial poate denota o energie demnă de a fi receptată ca acțiune, nu ca pasivitate. Eroul de roman pentru care pledează aici Lovinescu poate fi la fel de activ în *a refuza să vrea*, în a respinge voința și a domina împrejurările care îi impun *să vrea*, încât, practic, aparenta lui pasivitate face mai mult zgomot în univers decât strategiile voliționalului standard. E zgomotul pe care îl face, de pildă, de-a lungul secolului XIX „ascetul" Schopenhauer. Din teoriile de început de secol XIX ale romanului, de care se servise și Maiorescu, Lovinescu va prelua cu certitudine această teză, sesizabilă inclusiv în modul cum va interpreta el „lumea" din romanul *Ion* și atitudinea autorului Rebreanu față de propria creație: neputința eroului „pasiv" de a-și modela destinul; însă, spre finele secolului XIX, această „neputință" e tot mai mult subsumată – în straturile succesive ale teoriilor despre roman influențate de filozofii anti-teleologice, de evoluționismul darwinian în primul rând – unei perspective anti-teleologice, dez-antropomorfizate, care comandă nașterea unei perspective „obiectivate", a unei voci auctoriale/ naratoriale „impersonale": eroi față de care autorul/ naratorul nu manifestă nici un sentiment, nici o empatie vizibilă – așa cum natura însăși e lipsită de empatie față de progeniturile ei, așa cum e lipsită și de un scop, de etică și de alte constructe umane – duc o viață asupra căreia nu au control, care „curge" și se dizolvă în torentul fără finalitate al vieții.

37. Psihologia intelectualului abulic și inadaptat va fi, de altfel, o temă majoră a prozatorului E. Lovinescu. Ca și Călinescu, care a dorit să certifice prin exemplul propriei literaturi potențialul încă viril al formulei balzaciene în literatura română, Lovinescu va fi avut intenția de a da, prin *Bizu* ș.a., un exemplu *manu propria* de „intelectualizare a literaturii" și un tip de personaj pentru care refuzul de a voi, abulia ascund, de fapt, marfa rară a reflexivității – așadar, o psihologie prezumată ca superioară genului volițional, deținătoare a „supremației intelectuale".
38. E. Lovinescu, „L. Rebreanu", 12-13.
39. Întrunirea celor trei criterii anticipează, până la un punct în gândirea lui Lovinescu, succesul oricărei opere literare, din orice gen, inclusiv poezia: va fi momentul *Poezia nouă* și, mai puțin asumat, momentul *Evoluția poeziei lirice*; din 1928, când apare *Evoluția „prozei literare"*, cele trei criterii vor fi conjuncte doar pentru evaluarea epicului.
40. Între laudele aduse de Lovinescu romanului *Ion*, își va face loc și dezamăgirea constatării moraliste că toate energiile romanului au ca obiect lupta pentru pământ („posesiunea bunurilor pământești"), adică pentru materia fără valoare în absolut: „În locul unei Troie ireale, rezervoriile forțelor se consumă pentru câțiva bulgări de pământ: simbol al supremei zădărnicii omenești" (ibid., 11).
41. Este, desigur, ironic faptul că ambianța viitorului cenaclu „Sburătorul" – desfășurat chiar în apartamentul lui Lovinescu, așadar în mediul său domestic – denotă gusturi deloc cubiste sau măcar modic tangente cu modernismul în materie de amenajări interioare, dar abundă, după cum arată fotografiile de epocă, în „scoarțe" mai mult sau mai puțin oltenești combinate cu mobilier de factură simili-clasică, într-un „mix" ce nu a rămas nesancționat de tânărul G. Călinescu, participant sporadic la ședințele cenaclului. Că decorul locuinței lui Lovinescu nu consuna cu modernismul arhitecturii și al designului interior preferat, de exemplu, de personajele „intelectualizate" Fred Vasilescu și doamna T. din romanul *Patul lui Procust* al lui Camil Petrescu e un fapt care ar merita investigat la pachet cu alte incursiuni în estetica mediului domestic în care au trăit marii critici români: cu faptul că, de pildă, în casa olimpianului Maiorescu un oaspete remarcă (și apoi nu uită să noteze) meschinăria unor busturi comerciale reprezentându-i pe marii gânditori ai umanității (speță de kitsch, s-ar putea spune) sau că reședința filoclasicistului Călinescu, construită după propriile indicații, dar strivită de amprenta redusă a lotului dedicat, impresionează prin inadecvarea proporțiilor la noțiunea însăși de clasicitate, care presupune spații largi, altitudine a edificiului etc.
42. Camil Petrescu, „De ce nu avem roman?", *Viața literară*, nr. 54, 4 iunie (1927).
43. G. Călinescu, „Camil Petrescu teoretician al romanului" (1939); reprodus în G. Călinescu, *Opere. Publicistică. IV (1939)*, ediție coordonată de Nicolae Mecu, text îngrijit, note și comentarii de Alexandra Ciocârlie, Magdalena Dragu, Nicolae Mecu, Oana Soare și Pavel Țugui, Prefață de Eugen Simion (București: Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2007), 87.
44. Ibid., 87-88.
45. Petre Țuțea, *322 de vorbe memorabile ale lui Petre Țuțea*, prefață de Gabriel Liiceanu, ediția a IV-a, (București: Editura Humanitas, 2014, ediție digitală), 63. Țuțea dă detalii și despre modul în care Nae Ionescu alege să definească „românul": „Nae Ionescu îl concepea pe român ca pe un țăran învățat, dens de credință" (ibid., 115) – o perspectivă în dublu sens, care, pe de o parte ruralizează naționalul (românul este, prin definiție, *țăran*), dar, pe de altă parte, înalță (*i.e. intelectualizează* și *spiritualizează*) ruralul: românul este prin definiție țăran *învățat* și *credincios*.
46. Este vorba de intelectualul „reacționar", captiv în ethosul burghez, nu de intelectualul „progresist" (deseori un „proletar intelectual"), raliabil cauzei proletare – dicotomie care intersectează principiul leninist al „valorificării moștenirii literare".
47. Vezi, un exemplu printre multe altele, George Pruteanu, „Trei personaje oarecum noi", *Convorbiri literare*, nr. 1 (1985), care observă „acel proces de conștientizare, de «intelectualizare», dacă pot spune așa, al țăranului în literatură. [...] Țăranul nu mai e candid, ci, în felul său, cerebralizat. Orășeanul e deschis, țăranul e închis. Primul e colocvial, celălalt e gânditor. Aceasta, mai cu seamă de la Moromete încoace. Țăranii lui Dinu Săraru sau ai lui D.R. Popescu confirmă strălucit remarca. Aparent mai instinctivi, ai lui Fănuș Neagu sau I. Lăncrănjan nu exceptează în fond".
48. Vezi *Romanul românesc contemporan* (1959).
49. Mihai Ungheanu, *Marin Preda. Vocație și aspirație* [1973], ediția a II-a revăzută și adăugită (Timișoara: Editura Amarcord, 2002) 50.
50. Ibid.
51. Ibid., 51.
52. Ibid.
53. Eugen Simion, *Scriitori români de azi*, vol. II (București: Editura Cartea Românească, 1976); reprodus după Eugen Simion, *Scriitori români de azi*, vol. II (București – Chișinău: Editura Litera Internațional, 2002) 42.
54. Ibid., 190. Începuse, în critica românească, moda reducerii interpretării unei opere (text) literare la filozofia autoreferențialității artei, care s-ar autosemnifica și autoreflecta în orice text literar: personajul Moromete care, din simplu țăran, devine, în optica lui Simion, un *artist*, respectiv un *creator*, care, dacă nu se salvează în ordine socială, se salvează prin artă (vezi ibid., 198: „Existența lui dăinuie în artă") denotă fascinația pentru acest model interpretativ.
55. Ibid., 205.
56. Ibid., 206. Și pentru Lovinescu ironia era un procedeu „intelectual", însă îl sesiza cu precădere în literatura non-rurală, de pildă în modul neobiectiv, după el, prin care autorul de comedie I.L. Caragiale își divulgă atitudinea față de subiectele și personajele abordate, care, cum se știe, nu sunt rurale, ci urbane și peri-urbane. Simion, ca și Ungheanu, de altfel, ține, din contră, să distingă tocmai ironia *bună*, solară a țăranilor lui Preda, ironie nu doar posibilă la nivelul conversației rurale, dar și diferită de

ironia caragialiană (*recte* superioară în ordine morală, devoalând un „fond moral" „sănătos", un râs care nu e „vulgar" etc. – ibid., 207-208).

57. Ibid., 196.
58. Ibid., 190.
59. Ibid., 209.
60. Ibid., 211.
61. Ibid., 220.
62. Ibid., 190.
63. „La Preda (și la Camus) eroul este omul «primordial», supt din civilizație și adăstând la un țărm al originii sale", Val Condurache, „*Best-seller* sau capodoperă", *Convorbiri literare*, nr. 7 (1985): 10.
64. C. Stănescu, „Parțial color", *Cultura*, nr. 314, 3 oct. (2011).
65. Paul Cernat, „Sentimentul moromețian al ființei", *Caiete critice*, nr. 12 (2005): 42-43.
66. Ibid., 46.
67. Marin Preda, „Dialog Marin Preda – Eugen Simion – Cu autorul *Moromeților* despre posibilitățile romanului", *Gazeta literară*, nr. 3, 18 ian. (1968): 1-3; reprodus în Marin Preda, *Opere. IV. Viața ca o pradă. Imposibila întoarcere. Convorbiri cu Florin Mugur. Articole. Interviuri*, ediție îngrijită de Victor Crăciun, Prefață de Eugen Simion. București: Editura Academiei Române, Univers Enciclopedic, 2003, 949-950.
68. Marin Preda, *Marele singuratic* (București: Editura Cartea Românească, 1972).
69. Nicolae Manolescu, *Arca lui Noe. Eseu despre romanul românesc*, vol. I, (București: Cartea Românească, 1980); reprodus după Nicolae Manolescu, *Arca lui Noe. Studiu despre romanul românesc*, ediție definitivă (București: Editura Cartea Românească, 2018), 250–251.
70. Doris Mironescu, „Cum gândim literatura: *Moromeții* și tradiția romanului sătesc", *Caiete critice*, nr. 12 (338) (2015): 37.
71. Ibid., 36.
72. Ibid., 37.
73. Un culoar cu mai multe benzi a fost deja deschis în această direcție prin mai multe eseuri cuprinse în antologia Ștefan Baghiu, Vlad Pojoga, Maria Sass (eds.), *Ruralism and Literature in Romania*: pentru o solidă contestare a „prejudecății" lovinesciene a excesului de „țărănism" din literatura primei jumătăți de secol XIX, vezi cercetarea cantitativă a Daianei Gârdan, "Interstitial Spatiality in the Romanian Novel of the Interwar Period: Mute Rurality and Subverted Urbanity", 69-80 – de coroborat cu cercetarea lui Cosmin Borza, "How to Populate a Country: A Quantitative Analysis of the Rural Novel from Romania (1900–2000)", 21-40; pentru corelația dintre parcurile uman și animal din *Ion* de Liviu Rebreanu, prin care ierarhia socială a satului e „coborâtă" la termenii evoluționismului darwinian, vezi Andrei Terian, "Liviu Rebreanu: Zoopoetics in a Rural Environment", 41-56; pentru problematizarea fenomenului localizării primului personaj robot – climax al realizării tehnologice și al „intelectualizării" scientiste – din literatura română în sfera ruralului postbelic, nu în cea a urbanului (de coroborat cu procesul automatizării inclusiv la nivel agricol, în modernitatea socialistă), vezi Mihai Iovănel, "Peasants and Intelligent Machines", 117-128; pentru explorarea unei „ideologii a ruralității" relative la romanul iconic al lui Preda, vezi Alex Goldiș, "The Ideology of Ruralism in the Thaw Prose: The Case of Marin Preda's *Moromeții*"; pentru strategiile „îmblânzirii" în perioada realismului socialist a brutalității asociate până atunci cu personajele din lumea satului și convertirea psihologiei așa-zis „irațională" și fundamental anti-intelectuale a țăranului real în termeni compatibili cu conceptul luptei de clasă (care are nevoie de o discretă upgradare intelectuală a țăranului, în sensul obținerii capacității de a-și transcende pulsiunile individualiste și a combate pe un front mai general și totodată mai abstract), precum și cazul particular al romanului *Moromeții* ca recucerire a „brutalității" originare, vezi Ștefan Baghiu, „Rural Idiocy and Ugly Feelings: Muffled Brutality in the Socialist Realist Novel", 105-116.

Bibliography:

Baghiu, Ștefan, Pojoga, Vlad, Sass, Maria, eds. *Ruralism and Literature in Romania*. Berlin: Peter Lang, 2019.

Călinescu, G. "Camil Petrescu teoretician al romanului" [Camil Petrescu As a Novel Theorist] (1939); reprodus în Călinescu, G. *Opere. Publicistică. IV (1939)* [Works. Collected Essays. IV (1939)]. Ediție coordonată de Nicolae Mecu, text îngrijit, note și comentarii de Alexandra Ciocârlie, Magdalena Dragu, Nicolae Mecu, Oana Soare și Pavel Țugui, Prefață de Eugen Simion. Bucharest: Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2007.

Cernat, Paul. "Sentimentul moromețian al ființei" [The *Moromeții* Feeling of Existence]. *Caiete critice*, no. 12 (2005): 39-46.

Condurache, Val. "*Best-seller* sau capodoperă." *Convorbiri literare*, no. 7 (1985): 10.

Dobrogeanu-Gherea, C. „Artiștii proletari intelectuali" [Artists as Intellectual Proletarians]. *Literatură și știință*, vol. 2. Bucharest: Editura Librăriei E. Graeve &Comp., 1894.

Ibrăileanu, G. "Între scriitori..." [Among Writers...] (1894); reprodus în Ibrăileanu, G. *Opere III. Publicistică (iulie 1889–decembrie 1906)* [Works. III. Collected Essays (July 1889-December 1906)]. Ediție îngrijită de Victor Durnea, Introducere de Eugen Simion. Bucharest: Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Muzeul Național al Literaturii Române, 2019.

Ibrăileanu, G. "«Idealul» lui Carada et C-ie" [The Ideal of Carada and Comp.] (1894); in Ibrăileanu, G. *Opere III. Publicistică (iulie 1889–*

decembrie 1906) [Works. III. Collected Essays (July 1889-December 1906)]. Ediție îngrijită de Victor Durnea, Introducere de Eugen Simion. Bucharest: Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Muzeul Național al Literaturii Române, 2019.

Kant, Immanuel. *Opere. Critica facultății de judecare* [Works. Critique of Judgement]. Trad., Studiu introductiv, Studiu asupra traducerii, Note, Bibliografie selectivă, Index de concepte germano-român, Index de concepte de Rodica Croitoru. Bucharest: Editura All, 2007.

Kautsky, Karl. "Die Intelligenz und die Sozialdemokratie". *Die Neue Zeit*, Jg. XIII, 2 (1894-1895).

Lovinescu, E. "C. Dobrogeanu-Gherea" (1915). In Lovinescu, E. *Critice* [Critical Studies], vol. IV, ed. I. Bucharest: Tipografia „Gutenberg", Joseph Göbl, 1916.

Lovinescu, E. „Mișcarea *Sămănătorului*" [The *Sămănătorul* Movement]. In Lovinescu, E., *Critice* [Critical Studies], vol. IV, ed. II. Bucharest: Editura Alcalay &Co., 1920.

Lovinescu, E. "Criza actuală a literaturii noastre" [The Current Crisis of Our Literature], *Convorbiri literare*, no. 12, decembrie (1911); reprodus în Lovinescu, E. *Opere* [Works], vol. IV. Ediție îngrijită de Maria Simionescu și Alexandru George, note de Alexandru George. Bucharest: Editura Minerva, 1986.

Lovinescu, E. "Intelectualizarea literaturii" [The Intellectualization of Literature], *Rampa*, no. 66, 7 ian. (1912). In Lovinescu, E. *Opere* [Works], vol. V. Ediție îngrijită de Maria Simionescu și Alexandru George, note de Alexandru George. Bucharest: Editura Minerva, 1987.

Lovinescu, E. "L. Rebreanu". *Sburătorul*, no. 30-33, 4-25 dec. (1920). In Lovinescu, E. *Critice* [Critical Studies], vol. V, ed. II. Bucharest: Editura Viața Românească, 1921.

Lovinescu, E. *Istoria civilizației române moderne* [The History of Modern Romanian Civilisation], vol. III, *Legile formației civilizației române* [The Laws of the Romanian Civilisation Formation]. Bucharest: Editura Ancora, 1925. In Lovinescu, E. *Istoria civilizației române moderne* [The History of Modern Romanian Civilisation]. Ediție critică de Oana Soare și Nicolae Mecu, Introducere de Eugen Simion. Bucharest: Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Muzeul Național al Literaturii Române, 2016.

Maiorescu, Titu. *Poezia română. Cercetare critică* [Romanian Poetry. Critical Inquiry] (1867). In Titu Maiorescu, *Opere. I. Critice* [Works. I. Critical Studies]. Ediție îngrijită, cronologie, note și comentarii de D. Vatamaniuc, Studiu introductiv de Eugen Simion. Bucharest: Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, Univers Enciclopedic, 2005.

Maiorescu, Titu. "*Poeziile* d-lui A. Naum" [A. Naum's *Poems*] (1894). In Maiorescu, Titu. *Opere. I. Critice* [Works. I. Critical Studies]. Ediție îngrijită, cronologie, note și comentarii de D. Vatamaniuc, Studiu introductiv de Eugen Simion. Bucharest: Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, Univers Enciclopedic, 2005.

Maiorescu, Titu. *Einiges Philosophische in gemeinfasslicher Form*. Berlin: Nicolai, 1860. In translation: *Considerații filosofice* [Philosophical Views]. Trad. Ion Herdan, reprodus în Maiorescu, Titu. *Opere filosofice* [Philosophical Works]. Îngrijirea ediției de Alexandru Surdu. Bucharest: Editura Academiei Române, 2005.

Manolescu, Nicolae. *Arca lui Noe. Eseu despre romanul românesc* [Noah's Ark. Essay on Romanian Novel], vol. I. Bucharest: Cartea Românească, 1980; reprodus după Nicolae Manolescu, *Arca lui Noe. Studiu despre romanul românesc* [Noah's Ark. Study on Romanian Novel]. Ediție definitivă. Bucharest: Editura Cartea Românească, 2018.

Mironescu, Doris. "Cum gândim literatura: *Moromeții* și tradiția romanului sătesc" [How We Think Literature: *Moromeții* and the Tradition of Rural Novel]. *Caiete critice*, no. 12 (2015): 35-38.

Preda, Marin."Dialog Marin Preda – Eugen Simion – Cu autorul *Moromeților* despre posibilitățile romanului" [Dialogue Marin Preda – Eugen Simion – Speaking with Author of *Moromeții* about the Novel's Options]. *Gazeta literară*, no. 3, 18 ian. (1968): 1-3; reprodus în Marin Preda, *Opere. IV. Viața ca o pradă. Imposibila întoarcere. Convorbiri cu Florin Mugur. Articole. Interviuri* [Works. IV. Life as a Pray. The Impossible Return. Dialogues with Florin Mugur. Papers. Interviews]. Ediție îngrijită de Victor Crăciun, Prefață de Eugen Simion. București: Editura Academiei Române, Univers Enciclopedic, 2003.

Preda, Marin. *Marele singuratic* [The Great Loner]. Bucharest: Editura Cartea Românească, 1972.

Pruteanu, George. "Trei personaje oarecum noi" [Three Somewhat New Characters]. *Convorbiri literare*, no. 1 (1985).

Roman, Ioan N. "Proletariatul intelectual" [The Intellectual Proletariat]. *Adevărul*, no. 1167, 17 august (1893).

Sand, Shlomo. "Le Marxisme et les intellectuels vers 1900." In Madeleine Rebérioux et Gilles Candar, ed. *Jaurès et les intellectuels*. Paris: Les Éditions de L'Atelier/ Éditions Ouvrières, 1994.

Simion, Eugen. *Scriitori români de azi* [Romanian Contemporary Writers], vol. II. Bucharest: Editura Cartea Românească, 1976; reprodus după Eugen Simion, *Scriitori români de azi* [Romanian Contemporary Writers], vol. II. Bucharest – Chișinău: Editura Litera Internațional, 2002.

Stănescu, C. "Parțial color". *Cultura*, no. 314, 3 oct. (2011).

Țuțea, Petre. *322 de vorbe memorabile ale lui Petre Țuțea* [322 Memorable Sayings of Petre Țuțea]. Prefață de Gabriel Liiceanu, ediția a IV-a. Bucharest: Editura Humanitas, 2014, ediție digitală.

Ungheanu, Mihai. *Marin Preda. Vocație și aspirație* [1973; Marin Preda. Vocation and Aspiration]. Ediția a II-a revăzută și adăugită. Timișoara: Editura Amarcord, 2002.